

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

11.02 – МКР.1949 «С» 2023.10.26. 017 ПЗ

Дзигунського Олександра Олексійовича

2024 р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Економічний факультет

УДК 658.11:338.43(477)

ПОГОДЖЕНО
Декан економічного факультету

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач кафедри організації
підприємництва та біржової
діяльності

_____ **Анатолій ДІБРОВА**
 (підпис)
 " ____ " _____ 2024 року

_____ **Микола ІЛЬЧУК**
 (підпис)
 " ____ " _____ 2024 року

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на тему
«Розвиток підприємницької діяльності в
аграрному секторі економіки України»

Спеціальність 076 - «Підприємництво та торгівля»

Освітня програма Підприємництво, торгівля та біржова діяльність

Орієнтація освітньої програми освітньо – професійна

Гарант освітньо-професійної
програми

к.е.н., доцент

Керівник **магістерської**
кваліфікаційної **роботи**

к.е.н., доцент

(науковий ступінь та вчене звання)

_____ Людмила БЕРЕЗОВСЬКА

_____ Людмила БЕРЕЗОВСЬКА
 (підпис)

Виконав

_____ Олександр ДЗИГУНСЬКИЙ
 (підпис) (ШБ студента)

Київ – 2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Економічний факультет

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри організації
 підприємництва та біржової діяльності
 д.е.н., проф. _____ Микола ІЛЬЧУК
 « 26 » _____ 10 _____ 2023 р.

ЗАВДАННЯ

ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ
СТУДЕНТУ

Дзигунського Олександра Олексійовича

(прізвище, ім'я, по-батькові)

Спеціальність 076 - «Підприємництво та торгівля»
 (код і назва)

Освітня програма «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»
 (назва)

Орієнтація освітньої програма освітньо-професійна
 (освітньо-професійна або освітньо-наукова)

Тема магістерської кваліфікаційної роботи **«Розвиток підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України»**

затверджена наказом ректора НУБіП України від 26 жовтня 2023 р.
№1949«С»

Термін подання завершеної роботи на кафедру _____ 2024.12.04
 (рік, місяць, число)

Вихідні дані до магістерської кваліфікаційної роботи – дані підприємницьких структур аграрного сектору економіки, інформаційні матеріали, опубліковані в періодичних виданнях, дані мережі Internet, наукові праці провідних вітчизняних і зарубіжних вчених, нормативні та законодавчі акти.

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

1. Теоретичні засади розвитку підприємницької діяльності.
2. Сучасний стан розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України.
3. Напрями удосконалення розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України.

Перелік графічного матеріалу: таблиці, рисунки

Дата видачі завдання 26 жовтня 2023 р.

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи

(підпис)

Людмила БЕРЕЗОВСЬКА

(прізвище та ініціали)

Завдання прийняв до виконання

(підпис)

Олександр ДЗИГУНСЬКИЙ

(прізвище та ініціали студента)

РЕФЕРАТ

Магістерська робота на тему «**Розвиток підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України**» складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Основний зміст магістерської роботи викладений на 90 сторінках друкованого тексту та містить 28 таблиць, 11 рисунків. Список використаних джерел становить 98 найменувань і займає 11 сторінок.

Об'єктом дослідження є процеси розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України.

Предметом дослідження виступає сукупність теоретичних та практичних засад розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері.

В першому розділі магістерської роботи розкрито теоретичні засади розвитку підприємницької діяльності, а саме: економічну сутність підприємництва та підприємницької діяльності, механізм її державного регулювання та вплив підприємницького середовища на реалізацію підприємницької діяльності.

В другому розділі проаналізовано сучасний стан підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України.

Третій розділ містить напрямки удосконалення підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України, що включають удосконалення державної підтримки розвитку аграрного підприємництва; шляхи підвищення конкурентоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки та забезпечення доступу малих сільськогосподарських формувань до грантового фінансування.

Ключові слова: підприємництво, підприємницька діяльність, агробізнес, підприємницьке середовище, конкурентоспроможність, державне регулювання.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	8
1.1. Економічна сутність підприємництва та підприємницької діяльності	8
1.2. Вплив підприємницького середовища на реалізацію підприємницької діяльності	19
1.3. Механізм державного регулювання підприємницької діяльності	24
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	32
2.1. Динаміка розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки	32
2.2. Аналіз підприємницького середовища в аграрному секторі економіки	42
2.3. Оцінка державного регулювання підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки	52
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	61
3.1. Удосконалення державної підтримки розвитку аграрного підприємництва	61
3.2. Шляхи підвищення конкурентоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки	65
3.3. Забезпечення доступу малих сільськогосподарських формувань до грантового фінансування	68
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80

ВСТУП

Військові дії на території України сповільнили розвиток підприємницької діяльності, що розпочався в період становлення ринкових відносин та відбувався в складних економічних умовах посилення глобалізаційних та світових інтеграційних процесів, що змістили акценти в конкурентній боротьбі в бік зростання та розвитку.

Сутність та особливості підприємницької діяльності в аграрному секторі вивчали такі науковці як: Бойчик І.М., Журавльова Т.В. Калетнік Г.М., Малік І.Й., Небоженко Т.Т., Супрун О.М., Шпикуляк О.Г. та ін.

Незважаючи на численні наукові дослідження у цій сфері, питання розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки у зв'язку з військовими діями на території України, що спричинили зниження темпів її розвитку, потребують поглибленого дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розробка шляхів удосконалення розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені та вирішені такі завдання:

- встановити економічну сутність підприємництва та підприємницької діяльності;
- визначити особливості впливу підприємницького середовища на реалізацію підприємницької діяльності;
- описати механізм державного регулювання підприємницької діяльності;
- оцінити динаміку розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України;
- проаналізувати підприємницьке середовище в аграрному секторі економіки;
- визначити стан державного регулювання розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі;

- розробити напрями удосконалення розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України.

Об'єктом дослідження є процеси розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України.

Предметом дослідження виступає сукупність теоретичних та практичних засад розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері.

Методи дослідження. Для написання магістерської кваліфікаційної роботи були використані такі методи як: емпіричні (збір та вивчення статичної інформації); порівняльний (співставлення різних форм підприємницької діяльності); аналіз та синтез (визначення динаміки показників розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України та формулювання висновків); економіко-статистичні (оцінка сучасного стану розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України та розробка напрямів його удосконалення).

До інформаційної бази дослідження відносяться праці вітчизняних та зарубіжних науковців з питань розвитку підприємництва; чинні законодавчі та нормативні акти; інформаційні матеріали Державної служби статистики України; офіційна інформація Міністерства аграрної політики та продовольства України та ін..

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Економічна сутність підприємництва та підприємницької діяльності

З метою визначення сутності підприємницької діяльності необхідно розглянути поняття «підприємництво».

В Господарському кодексі України визначено, що «підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку» [19].

Комісія Європейських Співтовариств визначає підприємництво як мислення та процес створення і розвитку економічної діяльності, що поєднує ризик, творчість та/або інновації з раціональним управлінням в рамках нової або існуючої організації [96].

Сучасні дослідники характеризують підприємництво як активну та динамічну складову бізнесу. Вони визначають згадану категорію як ініціативну та незалежну діяльність громадян або їх асоціацій, що здійснюється на власний ризик та на основі майнової відповідальності. На їх думку, головною метою підприємництва є виробництво товарів, виконання робіт, надання послуг та отримання прибутку [27; 12].

В.М. Марченко дотримується думки, що підприємництво з одного боку є видом господарської діяльності, а з іншого – це стиль господарювання, в основі якого знаходиться постійний пошук нових можливостей, орієнтація на розвиток та впровадження нових технологій, здатність залучати та ефективно використовувати різноманітні ресурси. Підприємництво – це одна із найважливіших складових економічного зростання та стійкості країни. В

країнах, де уряд підтримує підприємництво, панує економічний успіх і процвітання» [63].

Багато сучасних дослідників пов'язують підприємництво з творчістю та креативністю.

Творчість у підприємстві визначається здатністю швидко вирішувати поставлені завдання та наявні проблеми. Відповідно до даної концепції, підприємець вважається творцем, а його бізнес – засобом реалізації ідей.

Сучасний підприємець характеризується внутрішнім творчим потенціалом та наявністю моделі подальшого розвитку бізнесу. Справжньою творчістю для підприємця вважається активний інноваційний пошук, метою якого виступає удосконалення бізнес-процесів та знаходження нових видів діяльності. Найкоротшим шляхом до успіху підприємця є пошук шляхів вирішення проблеми, а успіх в підприємницькій творчості полягає у народженні нової ідеї та її перетворенні у прибуткову діяльність [88].

Н.В. Валінкевич зазначає, що підприємництво є організаційно-господарською творчістю та докорінно відрізняється від звичайної ділової активності, що має в своїй основі готові перевірені схеми господарювання. Підприємець, на відміну від керівника чи менеджера компанії, не підлаштовується під форми налагодженого виробництва. Він отримує цей статус у зв'язку з творчим та новаторським характером підприємництва [11].

На думку О.М.Ткачука, креативне підприємництво є відносно новим поняттям у сфері бізнесу. Воно визначається творчим диханням підприємця, напрямком розвитку бізнесу, пов'язаного із задоволенням запитів та бажань клієнтів. Саме креативне підприємництво здатне в перспективі забезпечити успішність компанії на ринку.

Потрібно також відмітити, що креативне підприємництво є бізнесом у межах креативної економіки, яка базується на знаннях, інформації та емоціях [88].

А.В.Букацелі зазначає, що термін «креативне підприємництво» необхідно використовувати для опису підприємницької діяльності тих організацій, що функціонують у творчих галузях та креативних індустріях. Креативні підприємці, в основному, зосереджуються на створенні та використанні творчого та інтелектуального капіталу. Вони зазвичай займаються інвестуванням у власні таланти та таланти інших.

На його думку, креативне підприємництво повністю відрізняється від звичних норм роботи та вимагає значних навичок, мобільності та здатності постійно вчитися [10].

Пов'язують підприємництво з креативністю також Х.Р.Кука та Н.Д.Чала. Їх визначення даного поняття ґрунтується на праці Вільяма Б. Гартнера, який займався досліджував його природи [97].

Вони вважають, що сутність поняття підприємництво, можна визначити «як процес створення або виявлення можливостей і прагнення до них із пристрастю та наполегливістю, з метою створення цінності та досягнення зростання» [57, с. 24].

Х.Р.Кука та Н.Д.Чала дають визначення креативного підприємництва як «процесу створення та розвитку підприємства в креативних індустріях, яке передбачає виявлення та використання можливостей для інновацій, а також використання творчих та інтелектуальних ресурсів для створення економічної цінності». Вони вважають, що цей тип підприємництва «поєднує базові принципи підприємництва з творчістю та інноваціями, що веде до створення нових продуктів, послуг і бізнес-моделей» [57, с. 25].

Вільям Б. Гартнер у своїй праці ««Who Is an Entrepreneur?» Is the Wrong Question» (1989) стверджував, що креативність – це визначальна характеристика підприємництва, та зазначав, що частіше у підприємницькій діяльності беруть участь творчі люди [98].

Українські дослідники також відзначали важливість креативності в підприємстві. В навчальному посібнику «Інноваційне підприємництво: креативність, комерціалізація, екосистема» за редакцією Ю.М.Бажала

зазначається, що в нинішніх умовах «креативність стає основним джерелом економічної цінності». Автори навчального посібника також стверджують, що «підприємництво є різновидом господарської (економічної) творчості, в якій розкривається його сутність. Процес творчості в сфері підприємництва пов'язаний із постійною динамікою та коректуванням цілей, пошуком оптимальних варіантів їх досягнення, оцінкою співвідношення цілей, засобів і результатів творчої діяльності» [7, с. 13].

На думку науковців підприємництво має певні лише йому притаманні особливості.

Наприклад, Г.І.Карпюк вважає, що однією з важливих характеристик підприємництва є те, що ця діяльність здійснюється за власний рахунок, за індивідуальною ініціативою та власним ризиком. Підприємництво вирізняється своєю інноваційністю та унікальністю [47].

В.В.Швед, О.В.Омельченко та О.А.Таран виділяють такі характерні риси, що притаманні підприємству як: мобільність, гнучкість та динамічність; рішучість та наполегливість у бізнесі; ініціативність, креативність і підприємливість; підприємницький дух; пошук нестандартних рішень; інновації у бізнесі тощо [94].

Економічну сутність підприємництва розкривають такі його основні функції: ресурсна; організаційна; творча (інноваційна); стимулююча (мотиваційна); соціальна; особистісна; управлінська; захисна.

Ресурсну функцію підприємництва обґрунтовують як прагнення до найефективнішого використання всіх видів ресурсів, до яких відносять: матеріальні, трудові, фінансові та інформаційні ресурси.

Організаційну функцію пов'язують з організацією виробничої діяльності, збутової, маркетингової, управлінської та рекламної.

Творчу (інноваційну) функцію ототожнюють із сприянням створенню та впровадженню нових ідей; з технічними, економічними, науковими розробками та проектами, що пов'язані з економічними ризиками.

Стимулюючу (мотиваційну) функцію обґрунтовують як формування мотиваційних механізмів для підвищення ефективності праці [63].

Під соціальною функцією розуміють виробництво товарів та надання послуг для задоволення суспільних потреб.

Особистісна функція включає самовираження та самореалізацію підприємця з метою отримання задоволення від власної діяльності [94].

Під управлінською функцією розуміють процес управління господарською діяльністю в підприємстві та управління персоналом.

Захисна функція охоплює захист прав та інтересів підприємців та створення сприятливих умов для їх діяльності [84].

Д.А.Антонюк, Л.М. Бухаріна, О.А.Онищенко, В.О.Шишкін функції підприємництва розподіляють на макроекономічні та мікроекономічні.

До макроекономічних функцій автори відносять: нарощування багатства суспільства; забезпечення екологічної безпеки товарів та послуг; розширення виробничих можливостей; участь в національних програмах; створення нових робочих місць.

До мікроекономічних функцій підприємництва відносять: комбінацію факторів виробництва; зниження витрат; зниження втрат; несення ризику і відповідальності; отримання прибутку; інноваційна діяльність; конкурентна боротьба на ринку; отримання вигоди відмінної від прибутку [4].

На основі аналізу різних визначень підприємництва можна виділити основні характеристики, що притаманні підприємницькій діяльності:

- наявність ризику, пов'язаного з отриманням збитків, недоотриманням запланованого прибутку чи втратою активів тощо;
- прагнення одержати прибуток, що є не лише джерелом винагороди для підприємця, а й джерелом розвитку його підприємницької діяльності;
- здійснення підприємницької діяльності за умови обмежених ресурсів;
- спрямовання підприємницької діяльності на задоволення суспільних потреб у товарах, роботах та послугах;
- основою підприємницької діяльності виступають інновації.

Більшість науковців у своїх визначеннях поняття «підприємницька діяльність» також використовують характерні риси даної категорії, що наведені вище.

Наприклад, Нікітенко К.С. під підприємницькою діяльністю розуміє ризиковану діяльність фізичної особи чи групи фізичних осіб, які отримують прибуток шляхом задоволення громадських потреб у продуктах, роботах чи послугах, що змінюються, а також на основі добровільного впровадження соціальної відповідальності, що вимагає залучення матеріальних та нематеріальних ресурсів та взаємодії з контрагентами [66].

На думку В.М.Марченка, підприємницька діяльність вважається способом реалізації потенціалу особистості, а також прояву творчих здібностей у поєднанні з ризиками. У зв'язку з цим підприємницькою діяльністю зазвичай займаються люди, що схильні ризикувати та брати на себе відповідальність [63].

А.А. Жигір'єв виділяє чотири групи суб'єктів, що взаємодіють в процесі підприємницької діяльності:

- 1) підприємець, який забезпечує увесь цикл підприємницької діяльності, що включає пошук ресурсів, організацію виробничого та збутового процесу, а також їх оптимізацію;
- 2) споживач, який має власний економічний інтерес, що полягає в задоволенні власних потреб за рахунок доходу;
- 3) наймані працівники, які відносяться до трудових ресурсів в підприємстві та є носіями знань, вмінь і навичок [27].

Досить часто в наукових працях ототожнюється підприємницька та бізнес-діяльність.

На думку Н.В.Сментини, ототожнення цих понять є лише зовнішнім проявом їх схожості. Насправді ці терміни не є тотожними. Бізнес діяльність охоплює відносини, що виникають між усіма учасниками ринкової економіки. Вона приводить у дію не лише підприємців, а й споживачів, найманих працівників та державні органи.

Бізнес вважається поняттям більш ширшим, ніж підприємництво, а тому підприємництво є категорією бізнесу» [84].

А.А.Жигір також зазначає, що ці поняття є нетотожними та нерівнозначними, проте досить близькими за значенням. Бізнес-діяльність є поняттям більш ширшим та місткішим за підприємницьку діяльність [27].

В.М.Марченко наводить відмінності між цими двома поняттями. Він вважає, що бізнес – це будь-яка традиційна діяльність, в результаті якої отримується прибуток або інша вигода для власника, а підприємництво – це діяльність, спрямована на впровадження нововведень. Бізнес зазвичай розпочинається з підприємництва, або підприємництво стає бізнесом [63].

Карпюк Г.І. зазначає, що підприємництво є відокремленим сегментом бізнесу та вирізняється своєю інноваційністю та унікальністю [47].

Серед відмінностей також потрібно навести те, що підприємницька діяльність в Україні регулюється відповідними законодавчими та нормативно-правовими актами на відміну від бізнес-діяльності.

Наприклад, у Господарському кодексі України закріплені принципи, на яких базується підприємницька діяльність.

До них відносять:

- вільний вибір підприємцем видів підприємницької діяльності;
- самостійне формування програми діяльності, самостійний вибір постачальників та споживачів виробленої продукції, самостійне залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, самостійне встановлення цін на продукцію та послуги;
- вільний найм працівників;
- комерційний розрахунок та власний комерційний ризик;
- вільне розпорядження чистим прибутком;
- самостійне здійснення зовнішньоекономічної діяльності та використання частки валютної виручки [19].

Класифікують підприємницьку діяльність за такими критеріями як: суб'єкт підприємницької діяльності, об'єкт підприємницької діяльності,

спосіб створення підприємницької діяльності, наявність обмежень у здійсненні підприємницької діяльності, ступінь охоплення стадій відтворювального процесу [63].

В Господарському кодексі України міститься визначення суб'єктів підприємницької діяльності.

До них відносять учасників господарських відносин:

- що здійснюють господарську діяльність шляхом реалізації господарських компетенцій (господарських прав та обов'язків);
- що мають відокремлене майно та несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями щодо цього майна [19].

Види та організаційно-правові форми суб'єктів підприємницької діяльності наведені на рис. 1.1.

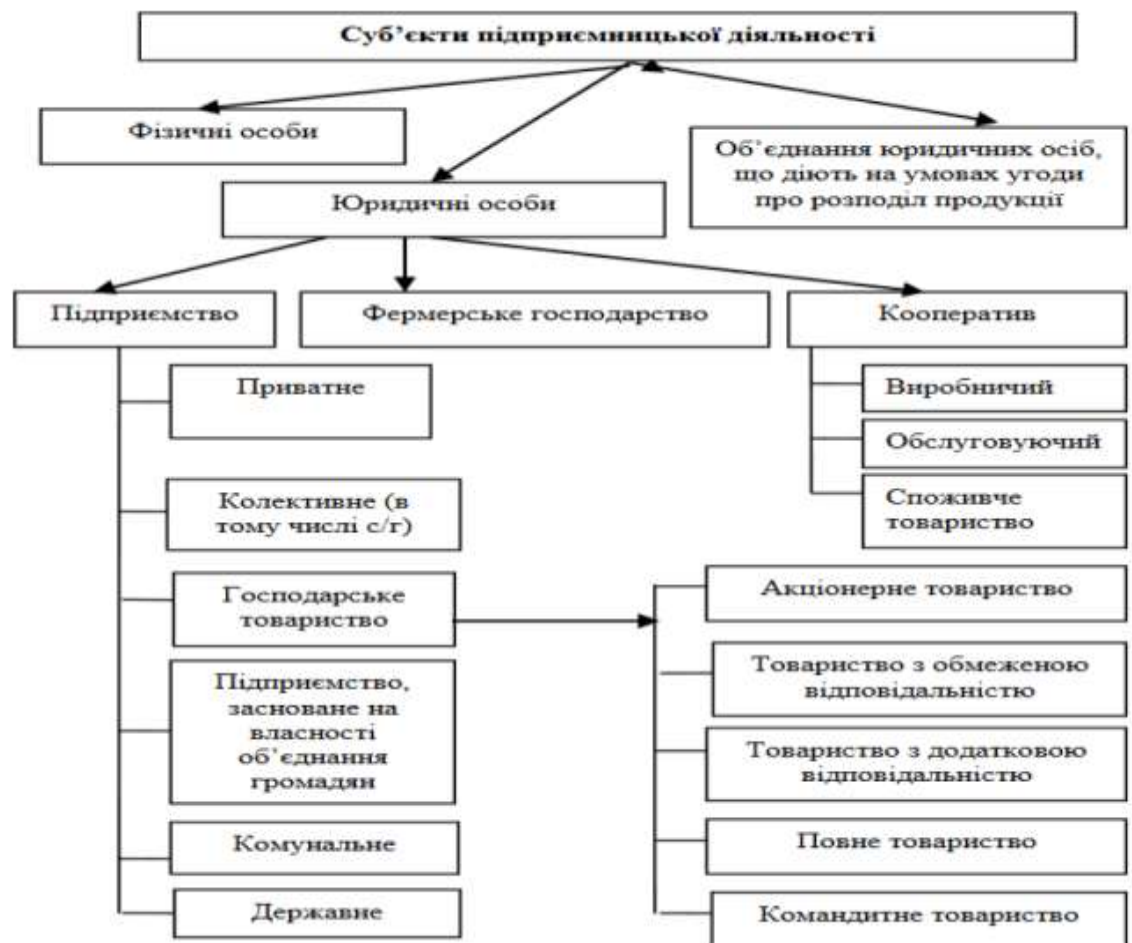

Рис. 1.1. Суб'єкти підприємницької діяльності*

*Джерело: побудовано за даними [63]

Відповідно до Господарського кодексу України суб'єктів підприємницької діяльності за кількістю працюючих та доходами від будь-якої діяльності за рік відносять до:

- суб'єктів малого підприємництва, у тому числі мікропідприємництва;
- середнього;
- великого підприємництва.

Таблиця 1.1

Критерії віднесення суб'єктів підприємницької діяльності до малих, середніх та великих*

Види суб'єктів підприємницької діяльності	Середня кількість працюючих за рік, осіб		Дохід від будь-яких видів діяльності за рік, млн. євро**	
	Фізичні особи	Юридичні особи	Фізичні особи	Юридичні особи
Малі	>50	>10	>50	>10
в т.ч. мікропідприємство	>10	>10	>2	>2
Середні	-	>250	-	> 50
Великі	-	< 250	-	< 50

*Джерело: побудовано за даними [19]

** за середньорічним курсом Національного банку України

Підприємницька діяльність охоплює будь-які види діяльності, що мають на меті забезпечення підприємцеві прибутку, а тому в якості її об'єкта можуть виступати: роботи, послуги, обладнання, транспорт, цінні папери, грошові кошти, ліцензії, дозволи та ін.

М.І.Небава розрізняє виробниче, комерційне та фінансове підприємництво [65].

У виробничому підприємстві передбачається визначати вид виробничої діяльності за номенклатурою продукції, видом робіт або послуг, що вироблятиме (надаватиме) суб'єкт підприємницької діяльності.

В комерційному підприємстві визначальну роль відіграють товарно-грошові та торгово-обмінні операції. Основою цього виду підприємницької діяльності є операції щодо купівлі-продажу товарів і послуг.

Поняття «комерційна діяльність» визначено в п. 1 ст. 42 глави 4 Господарського кодексу України. Господарську комерційну діяльність (підприємництво) розуміють як самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик господарську діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [19].

Отже, в українському законодавстві ототожнюється «підприємництво» та «комерційна діяльність», хоча підприємництво є більш ширшим поняттям.

У фінансовому підприємстві підприємці продають фінансові інструменти або надають їх в позику за певну плату [81].

На основі опрацювання літературних джерел, було визначено основні особливості підприємницької діяльності, а саме:

- системність, оскільки вона базується на регулярній, а не одноразовій основі;
- ініціативність та самостійність, оскільки підприємець є генератором ідеї для бізнесу, визначає його напрямки та цілі та несе відповідальність за свої рішення;
- ризиковість, що пов'язано з невизначеністю результатів підприємницької діяльності;
- орієнтація на результат, оскільки основною метою підприємницької діяльності є отримання прибутку;
- інноваційність, оскільки підприємці завжди прагнуть до впровадження нових продуктів, послуг або технологій та можуть швидко адаптуватись до змін;
- соціальна відповідальність, оскільки підприємці прагнуть досягти балансу між економічними інтересами та соціальними цінностями;

- гнучкість, що пов'язано із здатністю швидко адаптуватися до змін ринку та конкуренції;
- креативність, оскільки підприємці здатні генерувати нові ідеї та нестандартні рішення.

Основними постулатами підприємницької діяльності є:

1. Основою створення та розвитку підприємницької діяльності виступає капітал. Ефективність підприємницької діяльності визначається швидкістю зростання капіталу, що свідчить про прибутковість та успішність діяльності.
2. Професіоналізм виступає запорукою успіху підприємця та прибутковості підприємницької діяльності.
3. Ініціатива та новаторство сприяє розвитку підприємництва.
4. Задоволення потреб клієнта є головною метою підприємницької діяльності. Підприємець повинен постійно вивчати ринок та адаптувати свою пропозицію до змінних потреб клієнтів.
5. Максимальне використання ресурсів, оптимізація процесів та пошук нових шляхів для підвищення ефективності – невід'ємна частина підприємницької діяльності.
6. Здатність швидко реагувати на зміни ринку, адаптувати бізнес-модель та приймати нестандартні рішення – ключова компетенція успішного підприємця.
7. Сучасний бізнес не може існувати ізольовано від суспільства. Підприємець повинен нести відповідальність за свої дії та вплив на навколишнє середовище.
8. Підприємець ніколи не зупиняється на досягнутому. Він постійно вчиться, розвивається та прагне до нових вершин.

1.2. Вплив підприємницького середовища на реалізацію підприємницької діяльності

Для оцінки умов підприємницької діяльності використовується поняття «підприємницьке середовище».

Дослідження підприємницького середовища завжди було в полі зору українських науковців. Більшість дослідників визначають підприємницьке середовище як наявність умов, ключових чинників, створених поступово та цілеспрямовано суспільством, що впливають на розвиток та функціонування підприємницьких структур, в межах окремого процесу, або в цілому, табл. 1.2.

Т.А.Говорушко та В.Л.Буняк до основних елементів підприємницького середовища відносять економічну свободу, особисту зацікавленість, ринковий простір, умови постачання ресурсів, науково-технічний розвиток, політичне та правове середовище, демографічну ситуацію, роль держави [18].

В.В.Опалько та В.Л.Селіванов вважають, що сутність вище згаданої категорії розкривається через фактори, що впливають на підприємство.

До факторів, що мають вплив на підприємницьке середовище відносять:

- сукупність економічних, соціальних та правових умов;
- інвестиційний клімат у країні;
- стабільність податкового законодавства та наявність податкових пільг;
- прозорість та легкість реєстраційних та дозвільних процедур;
- рівень інноваційної активності суб'єктів господарювання [81].

Т.Понідельчук та Т.Приходько дали пояснення економічного змісту підприємницького середовища. На їх думку, змістом підприємницького середовища є складна система, створена діями суб'єктів п'яти рівнів [74].

Таблиця 1.2

Порівняння трактувань категорії «підприємницьке середовище»*

Визначення	Автор
Комплекс умов і чинників зовнішнього порядку, які впливають на можливості і кінцеві результати діяльності суб'єктів ринкових відносин, а також дозволяють підприємцеві реалізувати свої цілі і функції.	Кучеренко В.Р., Бутенко А.І. [58]
Комплекс умов, що впливають на можливості формування і реалізації підприємницької діяльності. До цих умов відноситься економічна свобода, особиста зацікавленість, ринковий простір, умови постачання ресурсів, енергії, кадрів, споживачів, науково-технічний розвиток, політичне і правове середовище, демографічна ситуація, роль держави.	Говорушко Т.А. [18; 20]
Сукупність різноманітних факторів прямої і опосередкованої дії, що оточують всіх суб'єктів підприємницької діяльності, або знаходяться всередині цих суб'єктів, діючи на них.	Гудзь Ю.Ф. [21]
Певна система, що включає в себе суб'єктів підприємницької діяльності, нормативно-правову базу, політичну ситуацію, соціальні настрої в суспільстві, які впливають на функціонування підприємства і вимагають відповідного реагування на них.	Ткаченко Т.П. [86]
Соціально-економічні умови і чинники навколишнього середовища, які впливають на функціонування підприємства і вимагають реагування на нього.	Кредісов В.А. [56]
Умови підприємницького середовища, які за ступенем впливу можна розділити на макрорівень і мікрорівень.	Ткаченко Т.П., Кавтиш О.П. [87]
Фактори, що впливають на підприємство.	Опалько В.В., Селіванов В.Л. [81]
Змістом підприємницького середовища є складна система, створена діями суб'єктів п'яти рівнів, а саме: нанорівнем, макрорівнем, мезорівнем, макрорівнем та глобальним рівнем.	Понідельчук Т., Приходько Т. [74]
Сукупність різнопорядкових складових, які оточують підприємця в господарській діяльності.	Жигірь А.А. [27]

*Джерело: побудовано автором

До цієї системи Т.Понідельчук та Т.Приходько відносять:

1. «Нанорівень», що представлений підприємцями, що поєднують функції власника та управлінця; власниками бізнесу; найманими керівниками та працівниками, які формують «техносферу».

2. Мікрорівень, що включає підприємства; некомерційні організації, що взаємодіють з бізнес-структурами; професійні утворення, що об'єднують підприємців, найманих працівників у сферах діяльності, що пов'язані з інтересами бізнес-структур.

3. Мезорівень, що представлений регіональними органами влади та органами місцевого самоврядування.

4. Макрорівень включає органи державної влади.

5. Глобальний рівень представляють вищі державні органи, економічні спілки, транснаціональні компанії, економічні організації міжнародного рівня [74].

Розглядаючи структуру підприємницького середовища з погляду впливу на підприємництво, виокремлюють такі складники як: зовнішнє середовище, що поєднує макро- та мікро- середовище, та внутрішнє середовище.

Макросередовище включає елементи непрямої дії, що безпосередньо не пов'язані з певними підприємницькими структурами, але впливають на діяльність кожного суб'єкта підприємства.

Цей вплив пов'язаний з такими факторами:

- станом економіки країни та політико-правовими відносинами;
- рівнем науково-технічного прогресу;
- рівнем соціального розвитку;
- станом культури, ціннісними орієнтирами в суспільстві;
- демографічною ситуацією;
- природними умовами, екологією;
- міжнародним становищем;
- форс мажорними обставинами;

Мікросередовище включає середовище, що безпосередньо впливає на підприємство.

До факторів мікросередовища відносять:

- конкурентів та конкурентне середовище;
- покупців;
- постачальників;
- партнерів;
- профспілкові органи, партії, громадські організації;
- місцеві органи влади.

Внутрішнє середовище представлене елементами та факторами, що будуть визначати внутрішній стан, потенціал та ефективність діяльності суб'єкта підприємства.

До факторів внутрішнього середовища відносять:

- виробничий потенціал;
- кадровий та управлінський потенціал;
- організаційну структуру та культуру;
- конкурентоспроможність виробленої продукції;
- організацію маркетингу та збуту;
- фінансовий стан суб'єкта підприємництва;
- ефективність виробництва продукції;
- мотиваційні механізми;
- екологічність виробництва продукції;
- соціальну ефективність;
- імідж підприємства тощо.

Коли говорять про діагностику підприємницького середовища, то мають на увазі аналіз конкурентного середовища, впливу постачальників та покупців, аналіз контактних аудиторій [5].

Рис. 1.2. Діагностика підприємницького середовища

*Джерело: побудовано за даними [5].

Підприємницьке середовище формується державою в межах соціально-економічних відносин.

А.А.Жигір [27] вважає, що формуючи підприємницький клімат на рівні держави необхідно врахувати, що сфери, або складові підприємницького середовища мають різний ступінь зв'язку з підприємцем.

Перша сфера включає складові, які визначаються на законодавчому рівні, та вважаються умовно базовими, або сталими. Сюди відносять політичні, екологічні, фінансово-кредитні, цінові, податкові, правові, та географічні фактори.

До другої сфери відносять складові, з якими суб'єкт підприємницької діяльності активно взаємодіє та змінює їх. Вони включають організацію підприємства, його розмір, систему управління, технології, технічну оснащеність, систему матеріального стимулювання, назви товарів та послуг, ринки збуту тощо.

До третьої сфери складових відносять фактори, що виконують допоміжну роль, але підприємець їх використовує у своїй діяльності. Це інформаційні, рекламні та освітні послуги.

До четвертої сфери відносять параметри, які підприємець враховує, коли визначає свою стратегію розвитку. Сюди відносять моральні цінності, традиції, звички, релігію та інше.

До п'ятої сфери відносять зовнішньоекономічне середовище, яке активно впливає на суб'єкта підприємницької діяльності через систему таких механізмів як: ціни, тарифи, стандарти, мита тощо.

До шостої сфери відноситься тіньова економіка, що здійснює тиск на підприємців [27].

Базові складові першої сфери визначаються шляхом розробки відповідного правового поля та прийняття законодавчих актів щодо формування ринків капіталу, ринку землі, праці, товарів та послуг, а також шляхом запровадження регулювання підприємницької діяльності, податкового регулювання, захисту прав інтелектуальної власності, встановлення процентних ставок, з урахуванням рівня інфляції, впровадження антимонопольного регулювання та санітарного, пожежного, економічного контролю [59].

1.3. Механізм державного регулювання підприємницької діяльності

Підприємництво за своєю сутністю є особливим видом зайнятості, що охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства та виступає визначальним чинником для творчої активності громадян, а також підлягає регулюванню з боку держави. Зокрема, шляхом державного регулювання створюється середовище, в якому діють суб'єкти підприємницької діяльності, забезпечується захист права власності та договірних зобов'язань [93].

Державне регулювання за енциклопедією державного управління являє собою сукупність інструментів, при допомозі яких держава встановлюватиме

вимоги до підприємств та громадян. Воно здійснюється шляхом прийняття законів та за рахунок допоміжних інструментів, що створюються державою, та правил, встановлених державними та недержавними організаціями, що мають на це певні, делеговані їм повноваження [26, с. 153].

Балицька Д. О. та Павлюк С. І. зазначають, державне регулювання підприємництва є складовою державної політики та передбачає впровадження комплексу заходів, що спрямовані на постійну підтримку та контроль економічних процесів у сфері підприємницької діяльності та оптимізацію взаємодії між учасниками економічних відносин. Основною метою державного регулювання виступає протидія прийняттю неефективних законодавчих та нормативних актів, зниження втручання держави у функціонування суб'єктів господарювання, а також усунення перешкод для їх розвитку [8].

О.Є.Бавико під державним регулюванням підприємництва розуміє систему правових, адміністративних та регуляторних заходів, що спрямовуються на вирішення соціально-економічних проблем, за допомогою стимулювання розвитку соціально ефективної підприємницької діяльності [6].

В.О.Левицький відзначає, що державне регулювання підприємництва здійснюється через використання:

- законодавчих актів, що здатні забезпечити конкуренцію та захистити споживачів від протиправних дій з боку суб'єктів підприємницької діяльності;
- грошово-кредитної та податкової політики, що охоплюють різні аспекти, а саме: встановлення податкових та кредитних ставок, методів ціноутворення, курсів валют, податкових пільг та розмірів економічних санкцій;
- стандартів соціальної відповідальності підприємницьких структур, до яких відносять: створення належних умов праці, гідну оплату праці, надання соціального, медичного страхування та соціального забезпечення;

- стимулів щодо участі підприємницьких структур у виконанні різноманітних науково-технічних програм на державному та регіональному рівнях;

- договорів виконання робіт (надання послуг) для державних потреб, а також визначення екологічних стандартів та правил [60].

В.В.Осадчук пропонує фактори державного впливу розподіляти за трьома сферами діяльності:

1. Державне регулювання діяльності суб'єкта господарювання, регламентація його дій з боку держави та втручання у їх здійснення. До цієї сфери відноситься: підтримка розвитку певних галузей економіки; запобігання проникненню в таке інституційне середовище організацій або осіб, які не відповідають певним критеріям або становлять загрозу суб'єктам підприємницької діяльності; створення сприятливих умов для ведення підприємницької діяльності.

2. Встановлення правил, за якими здійснюється підприємницька діяльність. Сюди відносять законодавчі та нормативно-правові акти, стандарти або інші регуляторні акти, що визначають правила за якими зобов'язаний працювати суб'єкт підприємницької діяльності.

3. Пряме державне втручання в господарську діяльність суб'єкта підприємництва. Сюди відносять податкові чинники впливу [71].

На думку О.Є.Бавико, поняття «механізм» державного регулювання, включає перелік основних методів та заходів та їх взаємозв'язок у процесі здійснення відповідного напрямку діяльності.

Орієнтація механізму державного регулювання підприємницької діяльності визначена в його принципах, що закріплюються у нормах діючого законодавства. Вони передбачають:

- економічну багатоманітність та рівноправне існування різних форм власності та господарювання;
- соціальну спрямованість економіки;
- свободу та самостійність підприємницької діяльності;

- рівні права та можливості доступу до матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних та природних ресурсів;
 - державну підтримку підприємництва, стимулювання розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності;
 - державний захист конкуренції в підприємницькій діяльності;
 - систематичний державний контроль якості та безпечності продукції,
- а також усіх видів робіт і послуг;
- встановлення відповідальності підприємців за результати своєї господарської діяльності [6].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови визначено метод як «спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя; прийом або систему прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо)» [13, с. 664].

В Енциклопедичному словнику з державного управління визначено метод як «сукупність прийомів (операцій) практичного та теоретичного сприйняття й пізнання (засвоєння) явищ природи та суспільного життя, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо)» [25, с. 386].

Науковці дають різні визначення методів державного регулювання підприємництва та підприємницької діяльності.

Наприклад, В. Воротін під методами державного регулювання економіки розуміє спосіб впливу держави на сферу підприємництва, інфраструктуру ринку та некомерційний сектор економіки для створення умов їхнього ефективного функціонування, що відповідає напрямкам державної економічної політики, які ґрунтуються на використанні сукупності інструментів (регуляторів, важелів).

Науковець поділяє методи державного регулювання економіки на прямі та непрямі. На його думку, основними інструментами прямого державного регулювання є нормативно-правові акти, макроекономічні плани та цільові програми розвитку, формування державного замовлення,

централізоване встановлення цін, прийняття державного бюджету, встановлення нормативів, ліцензування, встановлення лімітів і т. ін.

До методів непрямого регулювання В. Воротін відносить такі інструменти як: податки, бюджетне та грошово-кредитне регулювання, інвестиційну, амортизаційну, інноваційну політику держави та методи морального переконання [16, с. 67].

О. Мордвінов методи державного регулювання поділяє на правові, адміністративні, організаційно-економічні, економічні та соціально-психологічні. Правові методи полягають у використанні державою законодавчих та нормативно-правових інструментів; адміністративні базуються на адміністративних актах і процедурах, що мають обов'язкову правову силу; організаційно-економічні полягають в організації діяльності суб'єктів регулювання на основі створення державою сприятливих умов; економічні – шляхом застосування економічних важелів; соціально-психологічні полягають у використанні відкритої інформації для вільного доступу всіх членів суспільства до всіх її видів [64, с. 82–83].

Є. Качан методи державного регулювання поділяє на такі блоки: нормативно-правові; соціально-економічні; фінансово-вартісні; організаційно-економічні [48, с. 10–13].

Державне регулювання підприємницької діяльності – це комплекс заходів, які держава вживає для створення сприятливого середовища для розвитку бізнесу, забезпечення його ефективності та захисту інтересів суспільства. Ці заходи можуть бути різноманітними і змінюватися залежно від економічної ситуації та політичних пріоритетів країни.

Ефективність державного регулювання залежить від багатьох факторів, включаючи рівень корупції, якість законодавства, професійність державних службовців. Занадто жорстке регулювання може стримувати розвиток бізнесу, а занадто ліберальне – призвести до негативних наслідків для суспільства.

На основі аналізу поглядів науковців на методи державного регулювання було узагальнено методи державного регулювання підприємницької діяльності (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Методи державного регулювання підприємницької діяльності*
*Джерело: побудовано за даними [6; 16; 48; 64]

Метою державного регулювання є створення сприятливих умов для розвитку підприємництва, забезпечення конкуренції на ринку, захист прав споживачів, збільшення надходжень до бюджету, стабілізація економіки.

Механізм державного регулювання підприємницької діяльності зображено на рис. 1.4.

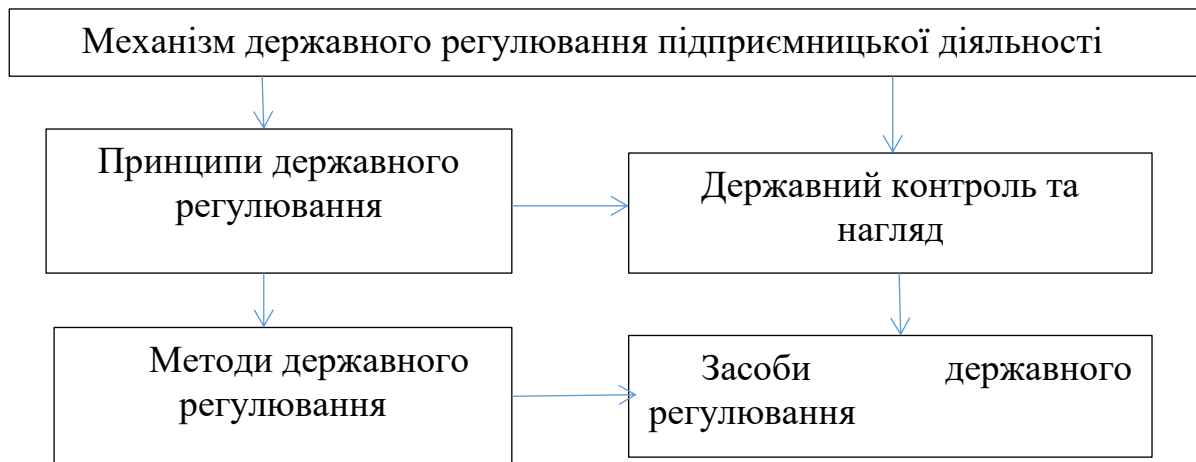

Рис. 1.4. Механізму державного регулювання підприємницької діяльності*

*Джерело: побудовано за даними [6]

Державний контроль і нагляд здійснюється за:

- збереженням та витрачанням коштів і матеріальних цінностей суб'єктів підприємницької діяльності;
- станом та достовірністю даних бухгалтерського обліку та звітності;
- фінансовими, кредитними відносинами, валютним регулюванням та податковими відносинами;
- додержанням суб'єктами підприємницької діяльності кредитних зобов'язань перед державою та розрахунковою дисципліною, вимог валютного та податкового законодавства;
- цінами і ціноутворенням, що стосується питань дотримання суб'єктами підприємницької діяльності державних цін на продукцію та послуги;
- монополізмом та конкуренцією, що стосується дотримання антимонопольно-конкурентного законодавства;
- земельними відносинами, що стосується використання та охорони земель;

- водними відносинами і лісовим господарством, що стосується використання та охорони вод та лісів, а також відтворення водних та лісових ресурсів;

- виробництвом та трудовими відносинами, що стосується безпеки виробництва та праці, додержання законодавства про працю; пожежної, екологічної, санітарно-гігієнічної безпеки, дотримання норм і правил здійснення підприємницької діяльності;

- споживанням, що стосується якості та безпечності продукції та послуг;

- зовнішньоекономічною діяльністю, що стосується питань технологічної, економічної, екологічної та соціальної безпеки [24].

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

2.1. Динаміка розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки

Військові дії на території України сповільнили розвиток підприємницької діяльності, що розпочався в період становлення ринкових відносин та відбувався в складних економічних умовах посилення глобалізаційних та світових інтеграційних процесів, що змістили акценти в конкурентній боротьбі в бік зростання та розвитку.

В нинішніх умовах суб'єкти господарювання в аграрному секторі зазнають впливу воєнних дій, страждають від здорожчання логістики через блокування портів, мінування полів, пошкодження сільськогосподарської техніки, окупації території та незаконного вивезення зерна [61].

За даними Державної служби статистики України (табл. 2.1) у 2022 р. порівняно з 2018 р. відбулося скорочення кількості діючих суб'єктів господарювання в сільському господарстві України на 30,5%.

Найбільшого скорочення зазнала діяльність, пов'язана з вирощуванням рису, де відбулося зниження кількості суб'єктів підприємницької діяльності на 75,8%.

Це пояснюється тим, що традиційними регіонами вирощування цієї культури в Україні був Крим та частково окупований південь. В результаті анексії Криму було втрачено близько половини посівних площ рису [9].

З окупацією Херсонської обл., де знаходились найбільші площі овочів та баштанних культур (перцю, помідорів, баклажанів, кавунів, динь) також пов'язане скорочення на 47,3% кількості суб'єктів підприємницької діяльності, що займалися їх вирощуванням.

Таблиця 2.1

Кількість діючих суб'єктів господарювання в сільському господарстві України за 2018 – 2022 рр., одиниць*

Показник	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 р. до 2018 р., %
1. Вирощування однорічних і дворічних культур, в т.ч.:	54812	54019	53203	51683	37693	68,8
- зернових (крім рису), бобових і насіння олійних культур;	51496	51198	50743	49403	36040	70,0
- рису;	33	30	26	23	8	24,2
- овочів і баштанних культур, коренеплодів і бульбоплодів.	2305	1957	1764	1690	1214	52,7
2. Вирощування багаторічних культур	2434	2452	2301	2225	1753	72,0
3. Відтворення рослин	411	441	420	409	346	84,2
4. Тваринництво	4506	4529	4333	4022	3113	69,0
5. Змішане сільське господарство	1576	1495	1425	1393	1002	63,6
6. Допоміжна діяльність у сільському господарстві	5418	5296	5015	4808	4184	77,2
Всього	69157	68232	66697	64540	48091	69,5

*Джерело: побудовано за даними [50]

Для галузі це найбільше зниження кількості суб'єктів господарювання з 2012 р.

З початку 2013 р. в Україні виробляли сільськогосподарську продукцію 55,8 тис. підприємств різних організаційно-правових форм, з них 73,0% становили фермерські господарства, 14,5% - господарські товариства, 7,5% - приватні підприємства, 1,5% - виробничі кооперативи, 0,5% - державні підприємства, 3,0% - підприємства інших форм господарювання.

Протягом 2000 - 2012 рр. відбулося зменшення на 5,3 тис. загальної кількості сільськогосподарських підприємств, з них фермерські господарства зменшились на 1,8 тис. та становили у 2012 р. 40,7 тис., проте вони залишилися протягом аналізованого періоду домінуючою формою господарювання в аграрному секторі економіки України. Вони становили від 70 до 75% у загальній кількості діючих в Україні сільськогосподарських підприємств [62].

З 2017 по 2023 рр. кількість зареєстрованих фермерських господарств збільшилась на 11,3% та становила у 2023 р. 50126 одиниць, що є позитивною тенденцією для країни, рис. 2.1.

Рис. 2.1. Кількість зареєстрованих фермерських господарств в Україні, одиниць*

*Джерело: побудовано за даними [53]

Проте негативним явищем є те, що у 2021 р. були активними лише 61,6% із загальної кількості фермерських господарств, а в 2023 р. їх кількість знизилась до 50,6%, рис. 2.2.

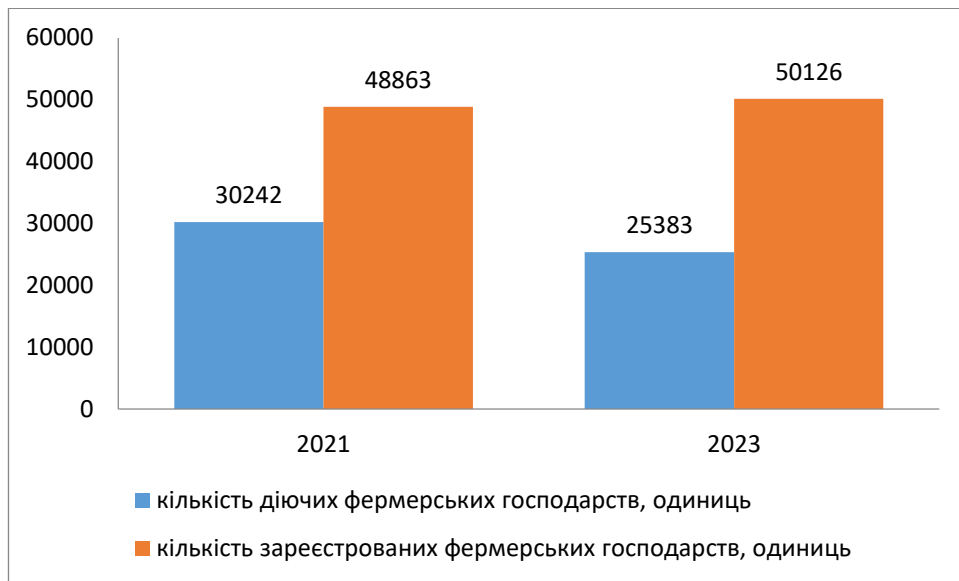

Рис. 2.2. Кількість зареєстрованих та активних фермерських господарств в Україні, одиниць*

*Джерело: побудовано за даними [52]

Аграрне виробництво в Україні забезпечується крім фермерських господарств також іншими юридичними особами, до яких відносяться господарські товариства, приватні підприємства, кооперативи, а також фізичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності.

Кооперативи займають незначну частку серед юридичних осіб - суб'єктів підприємницької діяльності.

Станом на 2023 р. було зареєстровано в Україні 965 сільськогосподарських виробничих кооперативи та 1229 - сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Порівняно з 2017 р. відбулося зниження на 31 одиницю зареєстрованих сільськогосподарських виробничих кооперативи та збільшення на 156 одиниць зареєстрованих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, рис. 2.2.

Проте, лише 39,1% у 2021 р. працювало с/г виробничих кооперативів, а у 2023 р. – 32,5% від загальної кількості зареєстрованих, рис. 2.3.

Ще гірша ситуація склалася з с/г обслуговуючими кооперативами. У 2021 р. активними були лише 26,4%, а в 2023 р. – 8,3%, рис.2.4.

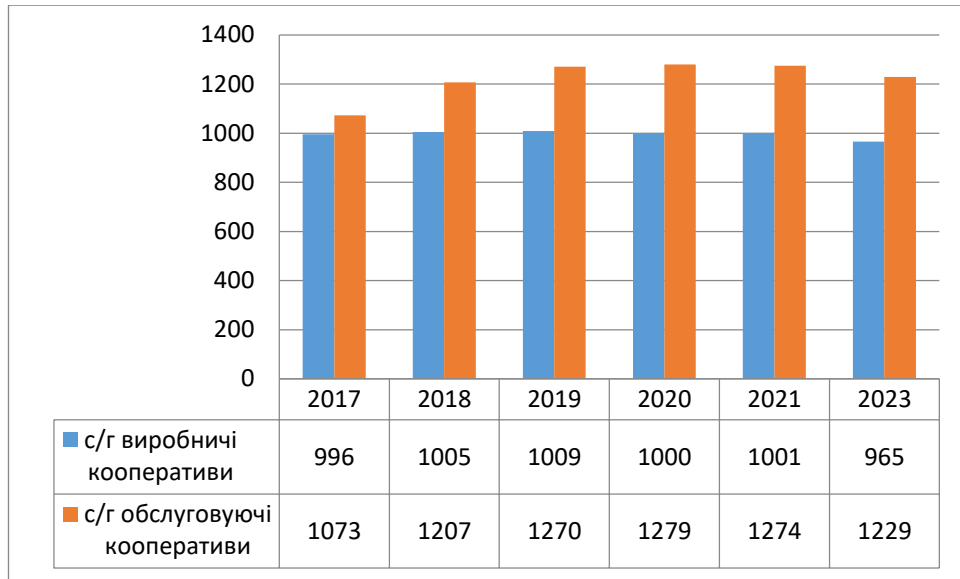

Рис. 2.2. Кількість зареєстрованих кооперативів в Україні, одиниць*

*Джерело: побудовано за даними [53]

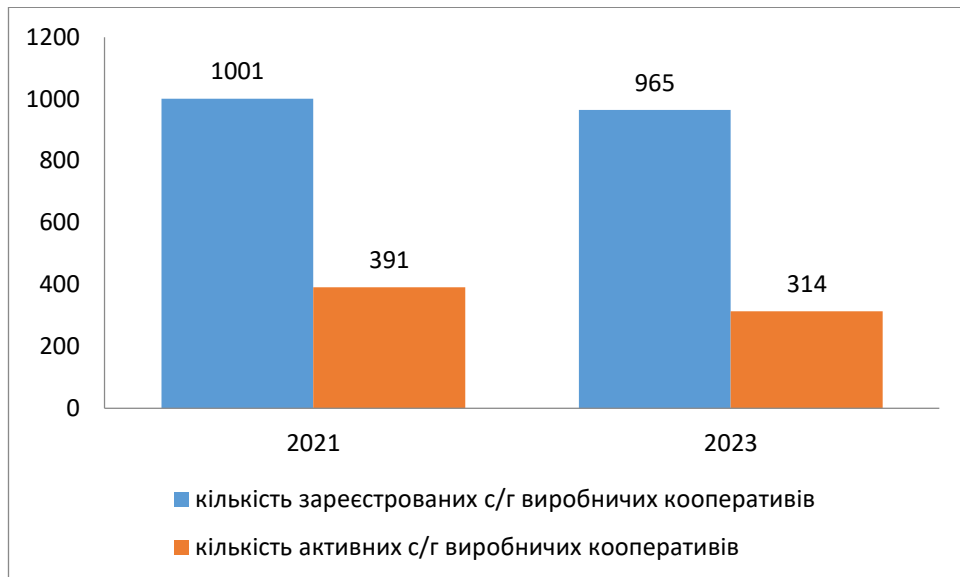

Рис. 2.3. Кількість зареєстрованих та активних с/г виробничих кооперативів в Україні, одиниць*

*Джерело: побудовано за даними [49]

Рис. 2.4. Кількість зареєстрованих та активних с/г обслуговуючих кооперативів в Україні, одиниць*

*Джерело: побудовано за даними [49]

Протягом 2022-2023 рр. також зросла кількість зареєстрованих фізичних осіб – підприємців в сільському господарстві України на 22,2%.

Найбільше фізичних осіб – підприємців було зареєстровано за таким видом економічної діяльності як вирощування зернових культур (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур. На 1.07.2024 р. вони становили 11582 одиниці, що на 24,4% більше, ніж станом на липень 2022 р.

На другому місці серед популярних видів діяльності перебувало вирощування овочів та баштанних культур, коренеплодів і бульбоплодів. В цій сфері було зайнято станом на липень 2024 р. 1171 фізична особа – підприємець, що більше на 26,2% порівняно з аналогічним періодом 2022 р., табл. 2.2.

В корпоративному секторі сільського господарства протягом 2000 - 2012 рр. на першому місці знаходились господарські товариства з часткою від 49 до 53%, а на другому приватні підприємства з часткою від 25 до 30% [62].

Таблиця 2.2

Загальна кількість зареєстрованих фізичних осіб – підприємців в сільському господарстві України за видами економічної діяльності, одиниць*

Вид економічної діяльності	на 1.07.2022 р.	на 1.07.2023 р.	на 1.07.2024 р.
Вирощування зернових культур (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур	9311	10190	11582
Вирощування рису	9	9	11
Вирощування овочів і баштанних культур, коренеплодів і бульбоплодів	928	1060	1171
Вирощування тютюну	6	6	5
Вирощування прядивних культур	2	1	1
Вирощування інших однорічних і дворічних культур	268	308	343
Вирощування винограду	44	47	58
Вирощування тропічних і субтропічних фруктів	3	3	5
Вирощування зерняткових і кісточкових фруктів	187	193	207
Вирощування ягід, горіхів, інших плодових дерев і чагарників	385	467	534
Вирощування олійних плодів	-	1	2
Вирощування культур для виробництва напоїв	1	1	2
Вирощування пряних, ароматичних і лікарських культур	58	62	70
Вирощування інших багаторічних культур	90	91	102
Відтворення рослин	231	254	294
Розведення великої рогатої худоби молочних порід	404	469	487
Розведення іншої великої рогатої худоби та буйволів	47	44	50
Розведення коней та інших тварин родини конячих	15	14	19
Розведення овець і кіз	98	96	122
Розведення свиней	524	547	617
Розведення свійської птиці	438	578	549
Розведення інших тварин	447	508	601
Змішане сільське господарство	458	519	550
Допоміжна діяльність у рослинництві	2842	2973	3142
Допоміжна діяльність у тваринництві	229	231	281
Післяурожайна діяльність	107	118	131
Оброблення насіння для відтворення	49	55	57
Усього	17181	18845	20993

*Джерело: побудовано за даними [52]

Розмір підприємства та його організаційно-правова форма є основними характеристиками діяльності будь-якого підприємства.

Постійні зміни в нормативно-правовому забезпеченні діяльності суб'єктів господарювання призвели до структурних змін в розподілі суб'єктів господарювання в аграрному секторі за організаційно-правовими формами [95].

За інформацією державної служби статистики України, основними суб'єктами підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України виступають підприємства, які поділяються на великі, середні та малі, в т.ч. мікропідприємства, табл. 2.3 - 2.4.

Таблиця 2.3

Кількість діючих підприємств в сільському господарстві України з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства, одиниць*

Показник	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 р. у % до 2019 р.
Великі підприємства	34	36	49	39	114,7
Середні підприємства	1964	1827	1790	1480	75,4
Малі підприємства, з них:	46327	45889	44231	30221	65,2
мікропідприємства	41313	40885	39044	25627	62,0
Усього	48325	47752	46070	31740	65,7

*Джерело: побудовано за даними [54]

У структурі діючих підприємств в сільському господарстві України найбільшу частку займають мікропідприємства, які становили у 2022 р. 84,8% малих підприємств. Їх кількість, порівняно з 2019 р., знизилась на 38%. У 2022 р. також зменшилась кількість малих підприємств на 34,8% та середніх підприємств – на 24,6% порівняно з 2019 р., проте зросла кількість

великих підприємств на 14,7%. Такі зміни можна пояснити умовами воєнного стану та більшими можливостями щодо виживання у великих підприємств порівняно з малими та середніми.

Таблиця 2.4

Структура діючих підприємств в сільському господарстві України з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства, %*

Показник	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення 2022 р. до 2019 р., %
Великі підприємства	0,07	0,08	0,11	0,12	+0,05
Середні підприємства	4,06	3,83	3,89	4,66	+0,6
Малі підприємства, з них:	95,87	96,10	96,01	95,21	-0,66
мікропідприємства	89,18	89,10	88,27	84,80	-4,38
Усього	100,00	100,0	100,0	100,0	-

*Джерело: побудовано за даними [54]

Із загальної кількості діючих підприємств в сільському господарстві України в 2023 р. найбільше підприємств займалось вирощуванням однорічних і дворічних культур (44,4%) та вирощуванням зернових культур (крім рису), бобових і насіння олійних культур (43,4%), табл. 2.5.

Ці дві групи культур займають найбільшу частку в сільському господарстві через:

- високу адаптивність, оскільки вони добре адаптовані до різних типів ґрунтів і кліматичних умов України;
- різноманітність застосування, адже зерно використовується для виробництва борошна, круп, кормів для тварин, а олійні культури – для виробництва олії, біопалива тощо. Це забезпечує широкий спектр збуту продукції;

- відносна простота вирощування, оскільки технології вирощування цих культур відносно прості і не вимагають значних витрат.

Таблиця 2.5

Кількість діючих підприємств в сільському господарстві України з розподілом за видами діяльності за 2023 р. *

Види діяльності	одиниць	%
Вирощування однорічних і дворічних культур	34555	44,4
Вирощування зернових культур (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур	33769	43,4
Вирощування рису	14	0,0
Вирощування овочів і баштанних культур, коренеплодів і бульбоплодів	604	0,8
Вирощування тютюну	9	0,0
Вирощування прядивних культур	17	0,0
Вирощування інших однорічних і дворічних культур	142	0,2
Вирощування багаторічних культур	1208	1,6
Вирощування винограду	111	0,1
Вирощування зерняткових і кісточкових фруктів	507	0,7
Вирощування ягід, горіхів, інших плодових дерев і чагарників	495	0,6
Вирощування пряних, ароматичних і лікарських культур	50	0,1
Вирощування інших багаторічних культур	44	0,1
Відтворення рослин	127	0,2
Тваринництво	1798	2,3
Розведення великої рогатої худоби молочних порід	600	0,8
Розведення іншої великої рогатої худоби та буйволів	98	0,1
Розведення коней та інших тварин родини конячих	38	0,0
Розведення овець і кіз	92	0,1
Розведення свиней	381	0,5
Розведення свійської птиці	396	0,5
Розведення інших тварин	193	0,2
Змішане сільське господарство	704	0,9
Допоміжна діяльність у сільському господарстві та післяурожайна діяльність	878	1,1
Допоміжна діяльність у рослинництві	672	0,9
Допоміжна діяльність у тваринництві	46	0,1
Післяурожайна діяльність	105	0,1
Оброблення насіння для відтворення	55	0,1
Усього	77835	100,0

* Джерело: побудовано за даними [54]

2.2. Аналіз факторів впливу на формування підприємницького середовища в аграрному секторі економіки

Підприємницьке середовище включає в себе відносини, що складаються між підприємцями, органами державної та місцевої влади, логістичними постачальниками та іншими діючими економічними агентами, які здатні впливати на організаційні та технологічні механізми в аграрному секторі економіки України [85].

У зв'язку з тим, що основним виробничим ресурсом в аграрному секторі економіки України є земля, природно-кліматичні умови та географічне положення суб'єкта підприємницької діяльності мають велике значення для розвитку підприємництва.

На підприємницьке середовище значний вплив здійснюють також органи державної влади і місцевого самоврядування. Їх вплив може носити позитивний характер через впровадження субсидіювання чи цільового державного фінансування тощо, а також негативним, через зростання податкового чи соціального навантаження, адміністративний тиск та інш.

Внутрішні фактори впливу формування підприємницького середовища можуть включати такі елементи як: власний капітал, організаційно-правова форма підприємства, предмет діяльності, команда партнерів, знання ринку та маркетингова політика, персонал.

До основних учасників підприємницького середовища в аграрному секторі економіки відносять сільськогосподарських товаровиробників різних організаційно-правових форм. З метою дослідження їх внутрішнього підприємницького середовища проаналізуємо результати їхньої господарської діяльності.

У 2022 р. на 17% збільшився обсяг виробленої продукції (товарів, послуг) в грошовому виразі сільськогосподарськими підприємствами в Україні порівняно з 2019 р. (табл. 2.6) та обсяг реалізованої продукції на 21,3% (табл.

2.7), що можна пояснити значним зростанням цін на сільськогосподарську продукцію у 2022 р., табл. 2.8.

Найбільше зростання (на 35,6%) виробництва продукції простежується у великих підприємств, а найнижче (на 2,7%) у середніх. Схожа тенденція спостерігається також щодо реалізації продукції. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) найбільше зріс у великих підприємств (на 50,4%), а найменше – у середніх (на 10,2%).

Таблиця 2.6

Обсяг виробленої продукції (товарів, послуг) підприємств в сільському господарстві України з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства, млн. грн. *

Показник	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 р. у % до 2019 р.
Великі підприємства	80991,8	90515,0	130042,0	109850,9	135,6
Середні підприємства	295670,8	300683,3	486998,9	303573,9	102,7
Малі підприємства, з них:	224629,9	251750,8	360954,8	290339,7	129,3
мікропідприємства	74296,2	82159,7	115719,2	88969,4	119,7
Усього	601292,5	642949,0	977995,8	703764,4	117,0

*Джерело: побудовано за даними [67]

Таблиця 2.7

Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств в сільському господарстві України з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства, млн. грн. *

Показник	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 р. у % до 2019 р.
Великі підприємства	74132,0	78052,2	114806,3	111514,9	150,4
Середні підприємства	259697,5	273895,2	450567,3	286212,1	110,2
Малі підприємства, з них:	203805,5	235869,3	325714,9	254261,6	124,8
мікропідприємства	64778,7	76581,7	101891,1	75878,8	117,1
Усього	537635,0	587816,6	891088,5	651988,7	121,3

*Джерело: побудовано за даними [68]

У 2023 р. спостерігалось зниження цін порівняно з 2022 р. на таку с/г продукцію як: культури зернові та зернобобові, насіння культур олійних та культури овочеві.

Таку ситуацію можна пояснити значним зростанням валового збору за всіма групами сільськогосподарських культур, що перевищило у 1,5 – 3 рази потреби внутрішнього споживання.

На кінець грудня 2023 р. було намолочено зернових та зернобобових культур – 58,4 млн. т, олійних культур – 20,8 млн.т [28].

Зростання обсягу виробництва вище згаданих культур відбулося завдяки їх високій врожайності. За оцінками УКАБ, в Україні у 2023 р. виробництво зернових культур на 10 % було вищим показника 2022 р., а олійних культур – на 18%. [83].

Таблиця 2.8

Середні ціни продукції сільського господарства за 2019 – 2023 рр. (без ПДВ, дотацій, транспортних, експедиційних та накладних витрат), грн/т*

Продукція	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2022 до 2019 р., %
Культури зернові та зернобобові	3867,5	4794,1	6296,1	6399,8	5675,5	146,7
Насіння культур олійних	8321,2	10852,9	16418,5	15015,0	13072,6	157,1
Буряк цукровий фабричний	753,7	871,5	1164,1	1572,2	1635,4	217,0
Картопля	5474,7	5103,4	4993,4	4519,5	5617,2	102,6
Культури овочеві	4497,0	4437,1	4679,6	14025,0	11593,1	257,8
Культури плодові та ягідні	6494,4	9140,2	8177,1	8126,4	12531,5	193,0
Сільськогосподарські тварини (у живій масі)	32679,8	32490,6	37380,5	45676,9	53186,6	162,8
Молоко	8198,2	8839,9	10300,7	10969,0	12234,4	149,2
Яйця, грн за тис.шт	1206,1	1258,6	1877,3	2328,3	3047,1	252,6

*Джерело: побудовано за даними [82]

Зниження цін на овочеві культури пояснюється збільшенням посівних площ цих культур.

У 2023 р. було посіяно на 8,1 % більше цибулі та на 6,1% моркви порівняно з попереднім 2022 р. Збільшилась також на 1,7% загальна площа посадки капусти та на 7 % столового буряка [69].

Відповідно до опитування сільськогосподарських товаровиробників щодо витрат на виробництво продукції рослинництва, проведеного KSEA, було виявлено, що у 2022 р. виробничі витрати на одиницю виробленої продукції значно зросли для усіх сільськогосподарських культур крім ріпаку.

Головною причиною зростання витрат був високий рівень інфляції та підвищення цін на фактори виробництва через ускладнення логістики та розрив усталених ланцюгів постачання.

Через падіння цін на внутрішньому ринку зростання витрат спричинило значне зниження доходів виробників [2].

У 2022 р. також спостерігалось зростання на 25,3% витрат на персонал в суб'єктів мікропідприємництва (з кількістю зайнятих до 9 осіб) та скорочення лише на 0,94% цих витрат у суб'єктів великого підприємництва (з кількістю зайнятих від 250 осіб і більше), табл. 2.9.

Таблиця 2.9

Витрати на персонал суб'єктів господарювання в сільському господарстві України за кількістю зайнятих працівників, млн. грн*

Показник	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 р. у % до 2019 р.
до 9 осіб	4058,8	4498,2	5072,5	5086,0	125,3
від 250 осіб і більше	18981,3	18910,5	20380,8	18802,4	99,06

*Джерело: побудовано за даними [15]

Скорочення витрат на персонал у суб'єктів великого підприємництва можна пояснити зниженням кількості зайнятих працівників в сільському

господарстві України у 2022 р. порівняно з 2019 р. на 19,2% через зменшення посівних площ під зерновими та зернобобовими культурами на 20,5%, цукровим буряком на 17,1%, соняшником на 10,7%, оскільки в цьому секторі працює більше 87,8% підприємств (табл. 2,5, табл. 2,10, табл. 2.11).

Зростання ж витрат на персонал у суб'єктів мікропідприємництва пояснюється незначним зменшенням посівних площ під овочевими культурами, вирощуванням яких займаються в основному суб'єкти мікропідприємництва, та значними інфляційними процесами в економіці, що спричинили підвищення мінімальної заробітної плати.

Таблиця 2.10

Кількість зайнятих працівників в сільському господарстві України з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства, осіб*

Показник	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 р. у % до 2019 р.
Великі підприємства	43062	38584	43346	34492	80,1
Середні підприємства	249747	230722	217015	191958	76,9
Малі підприємства, з них:	211921	209716	220269	181535	85,7
мікропідприємства	95663	94388	101833	75665	79,1
Усього	504730	479022	480630	407985	80,8

*Джерело: побудовано за даними [5]

Таблиця 2.11

Площі сільськогосподарських культур (насаджень) за 2019 – 2023 рр., тис.га*

Рік	Площа посівна сільськогосподарських культур, тис.га					Площа насаджень культур плодових та ягідних
	культури зернові та зернобобові	буряк цукровий фабричний	соняшник	картопля	культури овочеві	
2019	15318	222	5928	1309	452	225
2020	15392	220	6457	1325	464	219
2021	15995	227	6622	1283	460	217
2022	12171	184	5293	1208	378	193
2023	10985	250	5220	1210	397	187

*Джерело: побудовано за даними [77]

Внаслідок відносної стабілізації ситуації в економіці України у 2023 р., рівень інфляції почав знижуватися, а ринки адаптувались до нових умов, що призвело до зниження темпів зростання виробничих витрат.

Основною зміною у 2023 р. стало зростання частки нафтопродуктів у структурі виробничих витрат у рослинництві та інших непрямих витрат, до яких відносять витрати на логістику, зберігання продукції, обслуговування техніки та обладнання [2].

Основними галузями в сільському господарстві є рослинництво і тваринництво.

Галузева структура виробництва сільськогосподарських підприємств в умовах ринкової економіки формується в результаті індивідуального вибору кожним підприємством відповідно до можливостей реалізації наявного виробничого потенціалу та прагнення максимізувати прибуток. Галузева структура також виступає показником сприятливості зовнішнього середовища для підприємницьких структур, оскільки за несприятливого зовнішнього середовища можуть виникати значні диспропорції в галузях сільського господарства, що можуть бути наслідком прискореного розвитку однієї з галузей, або занепаду іншої [72].

У 2022 р. продукція галузі рослинництва у структурі сільськогосподарської продукції становила 78,2%, а продукція галузі тваринництва лише 21,8%, що пояснюється більш сприятливими умовами для розвитку галузі рослинництва в країні.

Найбільшу частку в продукції рослинництва займали зернові та зернобобові культури (32,3%) та технічні культури (30,0%), а в продукції тваринництва – вирощування сільськогосподарських тварин (11,9%) та виробництво молока (6,5%). Така структура говорить про сприятливе зовнішнє середовище для виробництва тих видів продукції, що займають найвищу частку в сільському господарстві країни, рис. 2.5.

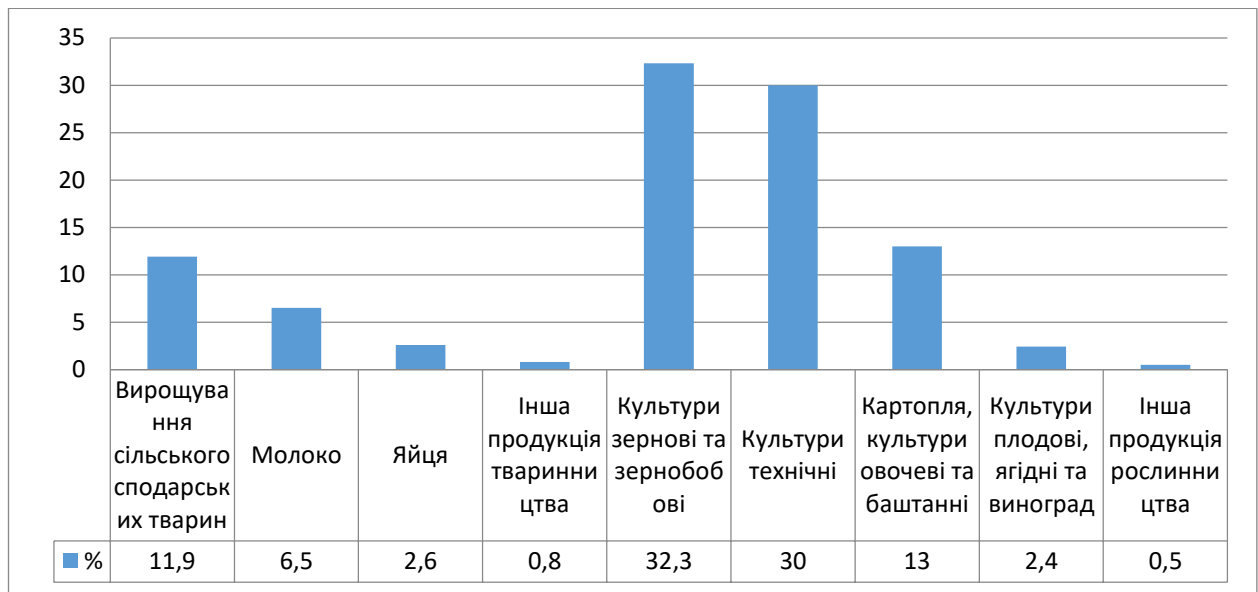

Рис. 2.5. Структура продукції сільського господарства у 2022 р., %*

*Джерело: побудовано за даними [90]

Аналіз індексів сільськогосподарської продукції показує, що протягом 2021 р. відбувалося зростання виробництва сільськогосподарської продукції як в сільськогосподарських підприємств, так і в господарствах населення, табл. 2.12.

Таблиця 2.12

Індекси сільськогосподарської продукції, % (до попереднього року)*

Показник	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Продукція сільського господарства	89,9	116,4	75,0
- підприємства	88,0	122,3	72,0
- господарства населення	93,6	105,6	81,4
Продукція рослинництва	87,9	122,6	72,0
- підприємства	85,8	127,8	68,5
- господарства населення	92,8	111,4	80,6
Продукція тваринництва	97,5	95,4	88,0
- підприємства	99,3	98,0	91,8
- господарства населення	95,6	92,4	83,6

*Джерело: побудовано за даними [90]

На 22,6% зросло у 2021 р. виробництво продукції рослинництва, проте виробництво продукції тваринництва знизилось на 4,6%. У 2022 р. спостерігалось значне скорочення виробництва сільськогосподарської продукції порівняно з 2021 р. (на 25%), що пов'язано з військовими діями на території країни.

Скорочення виробництва продукції рослинництва відбулося за рахунок скорочення площ сільськогосподарських культур з яких зібрано врожай (табл. 2.13), проте зростання урожайності майже всіх сільськогосподарських культур зменшило темп зниження валового збору за всіма групами сільськогосподарських культур (табл. 2.14).

Таблиця 2.13

Площа, з якої зібрано врожай сільськогосподарських культур, тис.га*

Показник	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 р. до 2020 р., %
Культури зернові та зернобобові	15283	15948	11773	77,03
Соняшник	6481	6665	5238	80,82
Буряк цукровий фабричний	220	227	184	83,64
Картопля	1325	1283	1204	90,87
Культури овочеві	465	461	375	80,65
Культури плодові та ягідні (у плодоносному віці)	191	191	171	89,53

*Джерело: побудовано за даними [90]

Найбільшого скорочення (на 22,97%) зазнали площі зернових та зернобобових культур, на другому місці за скороченням площ знаходились овочеві культури та соняшник (19,35 та 19,18% відповідно).

Посівні площі скорочувалися перш за все в районах, що наближені до лінії фронту та віддалені від морських портів та західних кордонів країни, а це східні та північно-східні області.

Таблиця 2.14

Урожайність сільськогосподарських культур, ц з 1 га*

Показник	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 р. до 2020 р., %
Культури зернові та зернобобові	42,5	53,9	45,8	107,8
Соняшник	20,2	24,6	21,6	106,9
Буряк цукровий фабричний	416,2	479,1	541,2	130,0
Картопля	157,2	166,4	173,5	110,4
Культури овочеві	207,4	215,4	200,3	96,6
Культури плодові та ягідні (у плодоносному віці)	105,6	117,3	116,1	109,9

*Джерело: побудовано за даними [90]

Протягом досліджуваного періоду також скоротилась кількість сільськогосподарських тварин, табл. 2.15.

Таблиця 2.15

Кількість сільськогосподарських тварин на кінець року, тис. голів*

Показник	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 р. до 2020 р., %
Велика рогата худоба, у т.ч.:	2874	2644	2307	80,3
корови	1673	1544	1353	80,9
Свині	5876	5609	4948	84,2
Вівці та кози	1140	1094	941	82,5
Птиця, млн. гол	200,6	202,2	180,5	90,0

*Джерело: побудовано за даними [90]

Найбільшими темпами відбувалося скорочення великої рогатої худоби. У 2022 р. порівняно з 2020 р. вона скоротилась на 19,7%, в т.ч. поголів'я корів на 19,1%.

Найнижчі темпи скорочення спостерігались по птиці. У 2022 р. вона скоротилась на 10% порівняно з 2020 р.

У 2022 р. у структурі виробництва м'яса на першому місці знаходилось виробництво м'яса птиці (57%), на другому – виробництво свинини (30%), а на третьому – яловичини та телятини (12%), рис. 2.6.

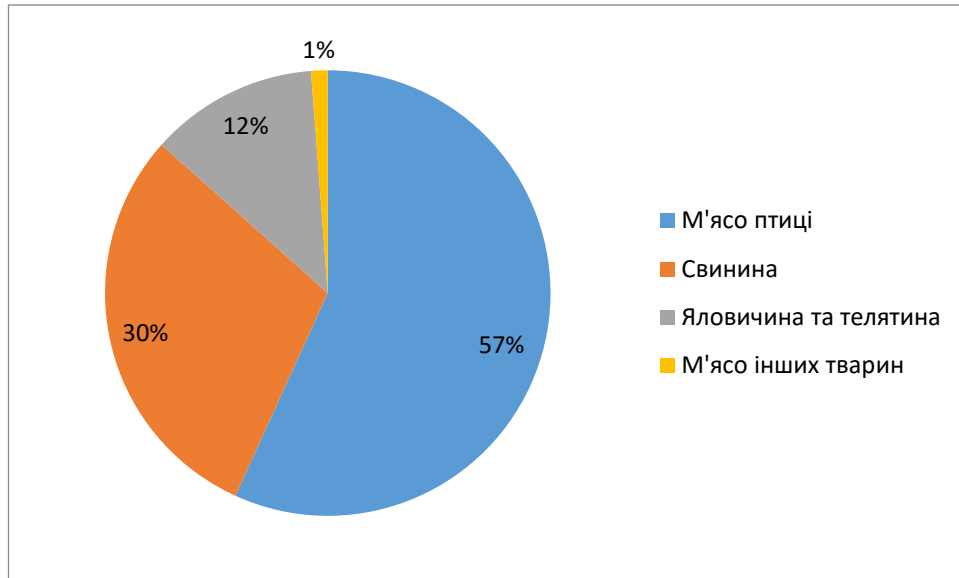

Рис. 2.6. Структура виробництва м'яса за видами у 2022 р., %*

*Джерело: побудовано за даними [90]

Переважання м'яса птиці у структурі виробництва пояснюється великим попитом саме на цей вид продукції та зниженням імпорту цієї продукції. Наприклад, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України у 2022 р. українці споживали в середньому 26,2 кг птиці, 20,3 кг свинини та 7 кг яловичини на одну особу на рік [17].

Співвласником агропромислової групи «Пан Курчак» Сергієм Горлачом було визначено основні чинники, що позитивно вплинули на розвиток ринку м'яса птиці в Україні, до яких він відніс збільшення попиту на дану продукцію як всередині країни, так і за її межами, а також наявність державної підтримки галузі птахівництва шляхом надання субсидій та податкових пільг [14],

Скорочення кількості сільськогосподарських тварин у 2022 р. призвело до зниження виробництва основних видів продукції тваринництва, а саме:

виробництво яловичини та телятини скоротилось на 22,3%, свинини – на 5,5%, баранини та козлятини – на 8,3%, м'яса птиці – на 10,8%, молока – на 16,1%, яєць – на 26,3%, вовни – на 21,4%., табл. 2.16.

Таблиця 2.16

Виробництво основних видів продукції тваринництва, тис. т*

Показник	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 р. до 2020 р., %
М'ясо (у забійній масі), у т.ч.:	2478	2438	2207	89,1
- яловичина та телятина	345	311	268	77,7
- свинина	697	724	659	94,5
- баранина та козлятина	12	12	11	91,7
- м'ясо птиці	1405	1374	1253	89,2
Молоко	9264	8714	7768	83,9
Яйця, млн. шт.	16167	14071	11922	73,7
Вовна, т	1573	1497	1237	78,6

*Джерело: побудовано за даними [90]

2.3. Оцінка державного регулювання підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки

Державне регулювання підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України здійснюється шляхом поєднання законодавчо-правових, фінансово-економічних, науково-технічних, соціально-політичних та інших механізмів.

Форми державного регулювання підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України відображаються у методах та інструментах досягнення поставлених цілей, рис. 2.7.

До методів державного регулювання відносять непрямі (економічні) та прямі (адміністративно-розпорядчі).

Адміністративно-розпорядчі методи являють собою комплекс обов'язкових до виконання вимог та розпоряджень державних органів відносно суб'єктів підприємницької діяльності.

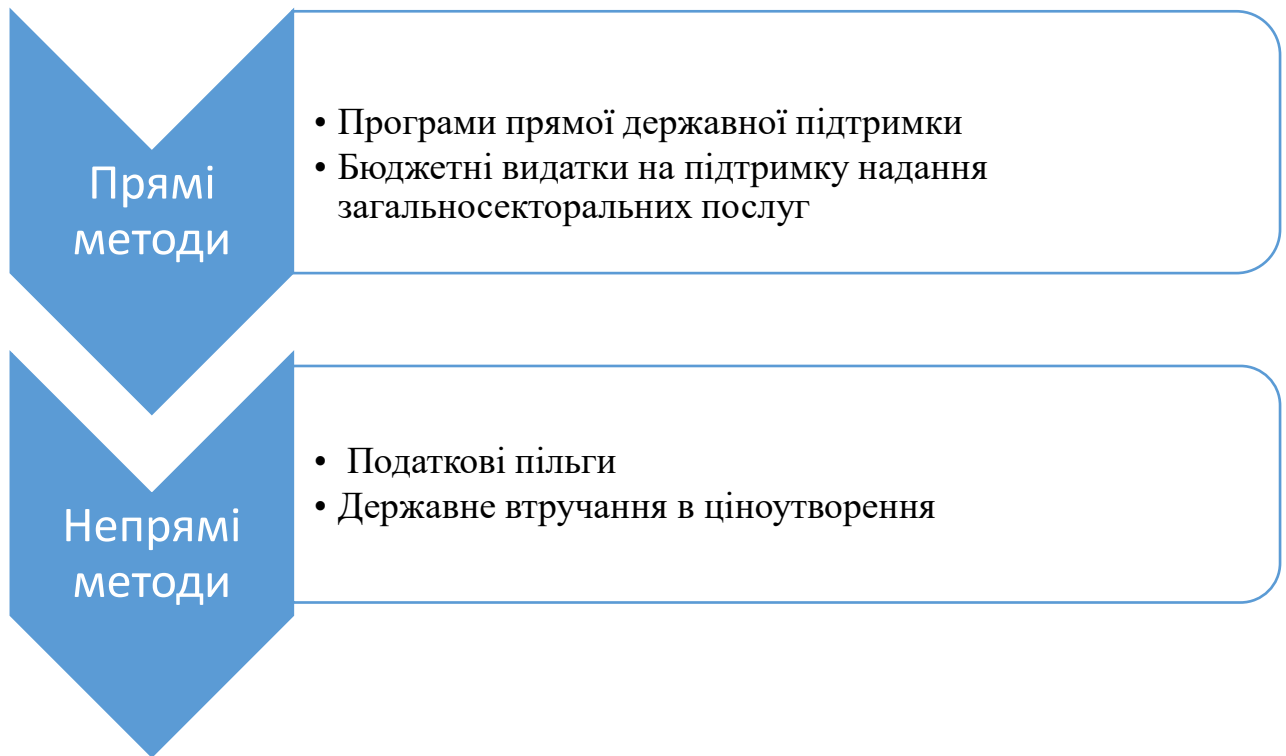

Рис 2.7. Методи та інструменти державного регулювання підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України*

*Джерело: побудовано автором

Економічні методи полягають в непрямій дії держави на економічні інтереси суб'єктів господарювання, створення таких умов для їх діяльності, за яких їм буде вигідно працювати.

На думку В.В.Черкаскої, адміністративні методи мають основний недолік, що пов'язаний зі значним обмеженням свободи економічного вибору, а економічні методи мають незаперечну перевагу в тому, що залишають повну свободу вибору для суб'єктів господарювання [92].

В Україні існують такі джерела державної підтримки сільськогосподарських виробників як:

- пряма бюджетна підтримка у вигляді субсидій та дотацій;
- податкові пільги;
- державне втручання в ціноутворення через обмеження експорту або імпорту.

Пряма державна підтримка включає видатки, що передбачені в Державному бюджеті України за бюджетною програмою «Фінансова підтримка сільгоспвиробників». Вона надається у вигляді субсидій або дотації з Державного та місцевих бюджетів України.

У 2021 р. спостерігалось зростання на 17,5% прямої підтримки сільгоспвиробників, а з 2022 р. простежувалась тенденція значного скорочення даної підтримки. У 2023 р. вона планувалась на рівні 201,0 млн. грн, але була профінансована лише на 5,35% у зв'язку з відсутністю фінансових ресурсів, табл. 2.17.

Таблиця 2.17

Фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників, млн. грн

Рік	План	Факт	Виконання, %
2020	3980,0	3968,0	99,69
2021	4665,0	4663,1	99,95
2022	2000,0	1999,0	99,94
2023	201,0	10,8	5,37

**Джерело: побудовано за даними [23]*

У табл. 2.18 – 2,19, наведено види програм, що були профінансовані та обсяг фінансування.

Таблиця 2.18

Розмір прямої державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, млн. грн

Назва програми	2020 р.
Часткова компенсація вартості с/г техніки та обладнання вітчизняного виробництва	1457,64
Фінансова підтримка заходів в АПК шляхом здешевлення кредитів	1048,71
Фінансова підтримка розвитку садівництва, виноградарства та хмелярства	291,95
Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств	134,76
Державна підтримка розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції	1046,92
Усього	3968,00

**Джерело: побудовано за даними [70]*

Рівень державної підтримки залежить від законодавчо встановлених норм та економічних можливостей. Законом України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України» встановлено, що протягом 2017–2021 рр. щорічний обсяг коштів, що спрямовуються на державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників, повинен становити не менше 1 % випуску продукції у сільському господарстві [29].

Фактичні ж обсяги державної підтримки аграріїв є суттєво нижчими, а саме: у 2019 р майже у 2 рази, у 2020 р. – у 2,3 рази, а в 2021 р. – у 3 рази, табл. 2.19.

Таблиця 2.19

Фінансування державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, млн. грн*

Програма	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Державна підтримка галузі тваринництва	2433,6	-	-
Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними	397,9	-	-
Надання кредитів фермерським господарствам (УДФ)	225,1	65,6	50,0
Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів	449,9	-	-
Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств	420,4	-	-
Фінансова підтримка сільгоспвиробників	640,8	3965,8	4662,4
Усього	4567,7	4031,4	4712,4
Законодавчо встановлена норма підтримки	8661,38	9158,0	13968,48

*Джерело: побудовано за даними [46, 76]

З 2020 р. відбулося зменшення видів програм державної підтримки, проте зросло фінансування за програмою «Фінансова підтримка сільгоспвиробників» як в цілому, так і на одного отримувача. Скоротилося в 4,5 рази фінансування за програмою «Надання кредитів фермерським господарствам (УДФ)» та його розмір на 1 отримувача, табл. 2.20.

Таблиця 2.20

Державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників на 1 отримувача, млн. грн*

Програма	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Державна підтримка галузі тваринництва	2,1	-	-
Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними	1,9	-	-
Надання кредитів фермерським господарствам (УДФ)	0,7	0,37	0,39
Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів	0,5	-	-
Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств	0,07	-	-
Фінансова підтримка сільгоспвиробників	0,15	0,34	0,42
Усього	0,46	0,35	0,42

*Джерело: побудовано за даними [46]

Бюджетні видатки на підтримку надання загальносекторальних послуг включають фінансування фітосанітарних або санітарних заходів, підвищення кваліфікації кадрів в аграрному секторі, аграрну освіту і науку та дорадництво

З 1998 р. податкові пільги були основним джерелом державної підтримки суб'єктів підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України.

З прийняттям Податкового кодексу України для сільськогосподарських товаровиробників запроваджено спрощену систему оподаткування, що передбачає сплату єдиного податку платниками 4 групи, до яких відносяться

юридичні особи, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75%.

Крім вище наведеного до 2017 р. для сільськогосподарських товаровиробників діяв спеціальний режим оподаткування ПДВ в сільському господарстві.

Цінова підтримка – це заходи держави, що впливають на ціну реалізації сільськогосподарської продукції. До них відносять запровадження експортних та імпорتنих квот, мита, адміністративне регулювання цін, встановлення квот на внутрішнє виробництво, відшкодування ПДВ при експорті та інш.

За інформацією Київської школи економіки в 2021 р. сукупна державна підтримка аграрного сектору економіки України становила 19,3 млрд грн. До неї входила пряма бюджетна підтримка, податкові пільги та цінова підтримка [70].

Однією з головних функцій держави, що пов'язана з розвитком підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки, є створення правового поля для функціонування суб'єктів господарювання [78].

Правовою основою розвитку підприємницької діяльності в Україні виступає Конституція. Відповідно до статті 42 Конституції кожен громадянин має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законодавством, а держава повинна забезпечити захист конкуренції у цій діяльності [55].

Державне регулювання підприємницької діяльності на законодавчому рівні розпочалося з прийняттям у 2000 р. закону України «Про державну підтримку малого підприємництва», який втратив чинність після прийняття закону «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» [43] у березні 2012 р., та закону «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» [37].

Метою Програми було створення належних умов для реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність та підвищення добробуту громадян через залучення широких верств населення до такої діяльності [37].

Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» [33], був прийнятий в травні 2003 р. з метою регулювання відносини, що виникають у сфері державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та відокремлених підрозділів юридичних осіб, утворених відповідно до законодавства іноземних держав.

Фундаментальним законом, що регулює підприємницьку діяльність, став закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [35], що був прийнятий у вересні 2003 р. та дав поштовх формуванню нової системи державного управління, та поліпшив прозорість процедур у прийнятті управлінських рішень.

Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», що був прийнятий у вересні 2005 р. визначив правові та організаційні засади, що стосуються функціонування дозвільної системи у сфері господарської діяльності та встановив порядок діяльності дозвільних органів, які уповноважені видавати документи дозвільного характеру, а також адміністраторів [34].

У квітні 2007 р. було прийнято закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності». Цей закон визначив правові та організаційні засади, основні принципи та порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності та повноваження органів, що здійснюють державний нагляд (контроль), їх посадових осіб, а також права, обов'язки і відповідальність суб'єктів господарювання при здійсненні державного нагляду (контролю) [39].

До важливої форми регулювання підприємницької діяльності з боку державних органів відноситься ліцензування, що було запроваджене

відповідно до закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [36]. Відповідно до п. 6 ст. 1 цього закону ліцензування виступає засобом державного регулювання провадження видів господарської діяльності та спрямоване на забезпечення безпеки, захист економічних та соціальних інтересів держави, суспільства, прав і законних інтересів, життя та здоров'я людини, екологічної безпеки і охорони навколишнього природного середовища.

Закон про ліцензування встановив єдиний порядок щодо ліцензування всіх видів підприємницької діяльності на території країни та визначив види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню.

Значний стимулюючий вплив на розвиток підприємницької діяльності здійснив Указ Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» [80], що був виданий в липні 1998 р. та проіснував без законодавчого закріплення до прийняття закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності» [30].

Для стимулювання розвитку суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки України було прийнято в грудні 1998 р. закон «Про фіксований сільськогосподарський податок» [45], що втратив чинність після прийняття Податкового кодексу України [73] в 2010 р., проте здійснив значний стимулюючий вплив на розвиток сільськогосподарських підприємств.

Задля регулювання та стимулювання розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі було також прийнято багато інших законів. Серед них потрібно виділити такі фундаментальні законодавчі акти як:

- Закон України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)», що мав стратегічне значення в розбудові українського села, оскільки завдяки цьому закону фермери стали власниками землі [42];

- Закон України «Про фермерське господарство», що визначив діяльність фермерського господарства як прогресивну форму підприємницької діяльності в сільському господарстві [44];

- Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України», який визначив основи державної аграрної політики [32];

- Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», основною метою якого було забезпечення життєздатності сільського господарства та його конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках [38];

- Закони України «Про особисте селянське господарство», що визначив правові, організаційні, економічні та соціальні основи ведення особистого селянського господарства [40];

- Закон України «Про охорону земель», що визначив основи охорони земель для забезпечення їх раціонального використання, відтворення і підвищення родючості, інших корисних властивостей ґрунтів та охорони довкілля [41];

- Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель», що визначив основи організації державного контролю за використанням та охороною земель [31];

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

3.1. Удосконалення державної підтримки розвитку аграрного підприємництва

Україна має унікальний потенціал для розвитку агропромислового комплексу. Наші родючі землі та сприятливий клімат дозволяють вирощувати широкий спектр сільськогосподарських культур, які користуються попитом на світовому ринку.

Перед повномасштабним вторгненням Україна входила до топ-5 країн-експортерів зернових культур у світі. Більша частина виробленого зерна, а саме близько третини, йшла на експорт, тоді як внутрішнє споживання становило лише 20-25%.

Російська агресія не лише зруйнувала українські міста та села, але й завдала значної шкоди агросектору. Руйнування інфраструктури, сільськогосподарської техніки та логістичних шляхів призвело до зменшення виробництва продовольства та зростання цін. Це, в свою чергу, посилило продовольчу кризу в Україні та створило загрозу для продовольчої безпеки в багатьох країнах світу.

Прямі економічні втрати агропромислового комплексу України внаслідок російської агресії перевищили 8,7 млрд дол. США. Найбільші збитки пов'язані зі знищенням сільськогосподарської техніки та втратою готової продукції. Крім того, непрямі втрати, пов'язані з перебоями в виробництві та логістиці, оцінюються в 40,3 млрд дол. США. Війна призвела до скорочення виробництва в 25% сільськогосподарських домогосподарств країни.

Серед найбільших проблем, з якими стикається український агросектор можна виділити:

- зростання собівартості виробництва та обмежені фінансові ресурси, що поставили під загрозу життєздатність багатьох сільськогосподарських підприємств. Про це свідчить збільшення кількості збиткових підприємств та скорочення обсягу капітальних інвестицій. Наприклад, у 2022 р. 21 % підприємств в сільському, лісовому та рибному господарства були збитковими, що на 52,3% більше 2021 р. Рівень рентабельності в цих підприємствах у 2022 р. становив 14,1 %, а в 2021 р. був на рівні 37,8 %. Обсяг капітальних інвестицій в галузь у 2022 р. зменшився на 26,1% порівняно з 2021 р. [75];

- спрощення технологічних процесів у сільському господарстві, зокрема зменшення використання добрив та пестицидів, призводить до зниження врожаїв та деградації земель;

- наявність кризових явищ в тваринництві, пов'язаних зі скороченням поголів'я ВРХ;

- брак трудових ресурсів в сільському господарстві через міграцію населення в безпечні регіони та мобілізацію;

- значні руйнування виробничих потужностей, складів та іншої інфраструктури для зберігання та переробки сільськогосподарської продукції;

- забруднення ґрунтів, водних ресурсів та повітря внаслідок військових дій.

Для успішного розвитку аграрного сектору необхідний комплексний підхід, який включає в себе державну підтримку, інновації, підвищення кваліфікації аграріїв, розвиток інфраструктури та соціальну складову. Важливо також враховувати екологічні аспекти та співпрацювати з міжнародними організаціями.

Державна підтримка аграрного підприємництва є важливим інструментом для забезпечення продовольчої безпеки країни, розвитку сільських територій та підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору. Основні її напрями наведено в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Напрями державної підтримки аграрного підприємництва в Україні*

Вид підтримки	Заходи підтримки
Фінансова	<p>Прямі платежі: дотації на одиницю площі сільськогосподарських угідь, вирощування певних культур або видів тваринництва.</p> <p>Компенсація відсоткових ставок за кредитами: зменшення фінансового навантаження на аграріїв при отриманні кредитів для розвитку виробництва.</p> <p>Страховання: державне співфінансування страхових премій для захисту сільгоспвиробників від ризиків, пов'язаних з природними катаклізмами, хворобами тварин тощо.</p> <p>Програми мікрофінансування: надання доступних кредитів для малих фермерських господарств.</p>
Інфраструктурна	<p>Будівництво та ремонт доріг: поліпшення транспортної доступності для сільських територій та ефективнішої логістики.</p> <p>Меліорація земель: осушення або зрошення земель для підвищення їх родючості та продуктивності.</p> <p>Електрифікація сільських населених пунктів: забезпечення надійного електропостачання для сільськогосподарських підприємств.</p> <p>Будівництво та модернізація складів для зберігання сільськогосподарської продукції: зменшення післязбиральних втрат та підвищення якості продукції.</p>
Підтримка інновацій та технологій	<p>Фінансування наукових досліджень: підтримка розробки нових сортів культур, технологій вирощування та переробки с/г продукції.</p> <p>Впровадження нових технологій: заохочення використання сучасного обладнання, систем точного землеробства, технологій зберігання та переробки продукції.</p> <p>Підтримка агростартапів: створення сприятливих умов для розвитку інноваційних підприємств в аграрному секторі.</p>
Підтримка експорту	<p>Маркетингова підтримка: проведення рекламних кампаній, участь у міжнародних виставках для просування української сільськогосподарської продукції на світових ринках.</p> <p>Логістична підтримка: сприяння розвитку експортної логістики, зниження транспортних витрат.</p> <p>Тарифні преференції: проведення переговорів про надання тарифних преференцій на експорт української продукції на ринки інших країн.</p>
Підтримка розвитку сільських територій	<p>Створення нових робочих місць: підтримка розвитку переробної промисловості, агротуризму та інших видів діяльності в сільській місцевості.</p> <p>Розвиток соціальної інфраструктури: будівництво шкіл, лікарень, культурних центрів у сільських населених пунктах.</p> <p>Підтримка фермерських господарств: створення сприятливих умов для розвитку малих фермерських господарств.</p>
Інші напрями підтримки	<p>Надання консультаційних послуг: надання доступу до інформації про нові технології, ринки збуту, державні програми підтримки.</p> <p>Створення агрокластерів: сприяння об'єднанню сільгоспвиробників, переробних підприємств та інших учасників агропромислового комплексу для спільного вирішення проблем.</p> <p>Розвиток органічного виробництва: підтримка виробництва органічної продукції та її сертифікації.</p>

*Джерело: побудовано автором

Повноцінна державна підтримка підприємництва в аграрному секторі економіки України можлива лише після закінчення війни.

Проте, відновлення сільського господарства після війни є складним процесом, який вимагає спільних зусиль держави, бізнесу, міжнародних організацій та фермерів. Заходи з відновлення аграрного сектору економіки України наведено в табл.3.2.

Таблиця 3.2

Заходи з відновлення аграрного сектору економіки України в післявоєнний період*

Короткострокові	Середньострокові	Довгострокові
<p>1. Оцінка збитків: проведення детальної інвентаризації пошкодженої інфраструктури, техніки, земельних ділянок та втрачених ресурсів.</p> <p>2. Гуманітарна допомога: надання насіння, добрив, палива та інших необхідних матеріалів для забезпечення продовольчої безпеки та відновлення виробництва.</p> <p>3.Розблокування експорту: відновлення логістичних ланцюгів для експорту сільськогосподарської продукції та залучення додаткових коштів для відновлення.</p> <p>4.Підтримка фермерів: надання фінансової підтримки, страхування, консультаційних послуг та інші заходи для допомоги фермерам у відновленні господарств.</p>	<p>1.Реконструкція інфраструктури: відновлення та модернізація іригаційних систем, складів, доріг, мостів та іншої інфраструктури, необхідної для сільського господарства.</p> <p>2.Залучення інвестицій: створення сприятливого інвестиційного клімату для залучення як внутрішніх, так і зовнішніх інвестицій у сільське господарство.</p> <p>3.Підтримка переробної промисловості: відновлення та модернізація підприємств з переробки сільськогосподарської продукції для збільшення доданої вартості та створення нових робочих місць.</p> <p>4.Розвиток кооперації: створення та підтримка сільськогосподарських кооперативів для підвищення ефективності виробництва та доступу до ринків.</p>	<p>1. Вдосконалення земельного законодавства та створення механізмів ефективного управління земельними ресурсами.</p> <p>2.Розвиток сільських територій: інвестування в розвиток інфраструктури сільських територій, соціальну сферу та створення нових робочих місць для утримання молоді в селі.</p> <p>3.Впровадження нових технологій: заохочення використання сучасних технологій в сільському господарстві, таких як точне землеробство, системи зрошення, біотехнології.</p> <p>4.Підтримка наукових досліджень: фінансування наукових досліджень для розробки нових сортів культур, стійких до зміни клімату, та інших інноваційних рішень.</p> <p>5.Екологізація сільського господарства: Перехід до більш екологічних методів виробництва, зменшення використання хімікатів та збереження природних ресурсів.</p>

*Джерело: побудовано автором

Завдяки комплексному підходу та залученню різних видів ресурсів можна відновити та розвивати аграрний сектор, забезпечивши розвиток підприємництва, продовольчу безпеку країни та створити основу для економічного зростання.

3.2. Шляхи підвищення конкурентоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки

Багато науковців притримуються думки, що в нинішніх умовах дієвим способом підвищення власної конкурентоспроможності виступає інтеграція суб'єктів підприємницької діяльності в більш стійкі інтегровані структури.

Наприклад, В.Г. Андрійчук вбачає інтеграцію в розвитку виробничих та економічних зв'язків між галузями та підприємствами АПК, що пов'язані технологічно та орієнтовані на поєднання матеріальних інтересів у виробництві та реалізації продукції на основі сільськогосподарської сировини; поглибленні виробничих та економічних зв'язків між переробними підприємствами, виробниками сільськогосподарської продукції, а також підприємствами інших сфер АПК, що спрямовані на досягнення більш економічно вигідної та стабільної господарської діяльності [3].

П.Т. Саблук інтеграцію ототожнює з різноманітними економічними явищами та процесами зближення, пристосування, узгодження діяльності та об'єднання підприємств для стабілізації ринкового середовища та покращення на основі цього результатів господарювання [79].

Також автор зазначає, що саме кооперація та інтеграція сприяють підвищенню доходності всіх учасників, що залучені в процес виробництва, переробки чи реалізації сільськогосподарської продукції [80].

До найбільш поширеної організаційно-правової форми інтегрованих структур в аграрному секторі економіки відноситься холдинг.

А.Є. Данкевич вважає, що холдинг – це найбільш ефективний інструмент підвищення ефективності аграрних підприємств. Він

характеризує його як організаційно-правову форму з жорстким централізованим управлінням, що формується шляхом викупу або набуття частки в статутному капіталі підприємств, що ввійшли до його складу [22].

Об'єднання аграрних, переробних та інших підприємств в єдині ланцюги доданої вартості, відоме як вертикальна інтеграція, є потужним інструментом для підвищення ефективності виробництва в аграрному секторі. Така інтеграція дозволяє оптимізувати всі стадії виробничого процесу, від виробництва сировини до кінцевого продукту, що призводить до ряду позитивних наслідків, а також і до певних ризиків, табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Переваги та ризики вертикальної інтеграції в аграрному секторі економіки України*

Переваги	Ризики
Збільшення масштабу виробництва: об'єднання підприємств дозволяє збільшити обсяги виробництва, що знижує середні витрати на одиницю продукції.	Високі інвестиції: для реалізації проектів вертикальної інтеграції потрібні значні інвестиції.
Спрощення логістичних процесів: скорочення транспортних витрат та часу на доставку продукції між різними стадіями виробництва.	Бюрократичні бар'єри: складні процедури реєстрації та отримання дозволів можуть ускладнити процес об'єднання підприємств.
Покращення якості продукції: більш жорсткий контроль за якістю на всіх етапах виробництва, що дозволяє забезпечити високу якість кінцевого продукту.	Ризики втрати гнучкості: великі вертикально інтегровані компанії можуть бути менш гнучкими, ніж дрібні підприємства.
Стабілізація цін: вертикально інтегровані компанії можуть краще контролювати ціни на сировину та готову продукцію, що знижує ризики, пов'язані зі змінами кон'юнктури ринку.	Ризики монополізації ринку: занадто велика концентрація виробництва в руках однієї компанії може призвести до монополізації ринку та підвищення цін.
Збільшення доданої вартості: переробка сировини на власних потужностях дозволяє отримати більшу додану вартість та підвищити прибутковість підприємства.	Збільшення управлінської складності: керування різними видами діяльності, що відрізняються технологічними процесами та ринковими умовами, є складним завданням і вимагає високої кваліфікації менеджменту.
Впровадження інновацій: об'єднання підприємств створює сприятливі умови для впровадження нових технологій та інновацій.	
Зменшення залежності від постачальників та покупців: вертикально інтегровані компанії менш залежні від коливань цін на сировину та попиту на готову продукцію.	Збільшення операційних ризиків: збільшення масштабів діяльності призводить до збільшення кількості потенційних ризиків, таких як пожежі, аварії, природні катаклізми.

*Джерело: побудовано автором

Горизонтальна інтеграція в аграрному секторі передбачає об'єднання підприємств, які виробляють однорідну продукцію або надають однорідні послуги. Це може бути об'єднання фермерських господарств, що спеціалізуються на вирощуванні однієї культури, або підприємств, які займаються переробкою сільськогосподарської продукції одного виду.

Основними формами горизонтальної інтеграції в сільському господарстві є:

1. Створення кооперативів. Фермери об'єднуються для спільного вирішення виробничих та маркетингових задач.
2. Об'єднання в асоціації. Об'єднання в асоціації виробників певної продукції відбувається для захисту своїх інтересів, проведення спільних маркетингових кампаній і т.д.
3. Злиття та поглинання. Об'єднання двох або більше підприємств в одну компанію дозволяє збільшити масштаби виробництва, знизити витрати та підвищити конкурентоспроможність.
4. Стратегічні альянси. Підприємства об'єднують свої зусилля для досягнення спільних цілей, зберігаючи при цьому свою незалежність.
5. Консорціуми. Тимчасові об'єднання підприємств для реалізації спільних проектів.

Горизонтальна інтеграція в аграрному секторі України має великий потенціал для розвитку, але вимагає ретельного планування та управління. Для успішної реалізації таких проектів необхідно враховувати як позитивні, так і негативні аспекти, а також розробляти відповідну державну політику, табл. 3.4.

Для мінімізації ризиків інтеграції необхідно:

- ретельно проаналізувати ринок та оцінити потенційні ризики та можливості;
- розпочинати з невеликих проектів і поступово розширювати сферу діяльності;
- залучати до управління компанією кваліфікованих фахівців;

- постійно впроваджувати нові технології та інновації;
- створити гнучку організаційну структуру, що дозволить швидко адаптуватися до змін ринкових умов.

Таблиця 3.4

Переваги та ризики горизонтальної інтеграції в аграрному секторі економіки України*

Переваги	Ризики
Збільшення масштабу виробництва: об'єднання підприємств дозволяє збільшити обсяги виробництва, що знижує середні витрати на одиницю продукції.	Конфлікт інтересів: між власниками різних підприємств можуть виникати конфлікти інтересів щодо управління об'єднаним підприємством.
Підвищення конкурентоспроможності: об'єднані підприємства можуть ефективніше конкурувати на ринку, оскільки мають більшу частку ринку та можуть диктувати більш вигідні умови постачальникам та покупцям.	Втрата гнучкості: Великі об'єднання можуть бути менш гнучкими у реагуванні на зміни ринкових умов.
Спеціалізація виробництва: кожне підприємство може зосередитися на своїй основній компетенції, що підвищить ефективність виробництва.	Ризик монополізації ринку: занадто велика концентрація виробництва в руках кількох великих компаній може призвести до монополізації ринку та підвищення цін.
Спільне використання ресурсів: об'єднані підприємства можуть ефективніше використовувати спільні ресурси, такі як обладнання, транспорт, приміщення для зберігання продукції.	Складність управління: управління великим об'єднанням вимагає високої кваліфікації менеджерів та ефективних систем управління.
Покращення якості продукції: завдяки об'єднанню підприємств, можна впроваджувати нові технології, підвищувати якість продукції та відповідати вимогам міжнародних стандартів.	Збільшення бюрократичних бар'єрів: процес об'єднання підприємств може бути супроводжуватися складними процедурами отримання дозволів та ліцензій.
Збільшення доданої вартості: об'єднання підприємств може сприяти розвитку переробки сільськогосподарської продукції, що збільшує додану вартість та прибутковість.	Ризик технологічної відсталості: якщо компанія не інвестує в розвиток нових технологій, вона може відставати від конкурентів і втратити свою конкурентоспроможність.

*Джерело: побудовано автором

3.3. Забезпечення доступу малих сільськогосподарських формувань до грантового фінансування

Отримання грантового фінансування є важливим інструментом для розвитку малих сільськогосподарських підприємств.

У 2024 р. відповідно до Грантової угоди Мультидонорського трастового фонду допомоги, відновлення, реконструкції і реформування України передбачено надання грантового фінансування коштів у розмірі 198 млн. дол. США на підтримку доступу малих сільськогосподарських виробників до фінансування через гранти. Фінансування в розрахунку на гектар або тварину зможуть отримати виробники сільськогосподарської продукції, що мають у власності, або користуванні не більше 120 га сільськогосподарських угідь, утримують не більше 100 корів, чи до 500 племінних кіз або овець.

Зазначене фінансування планується надавати за такими напрямками у формі:

- бюджетної субсидії для провадження сільськогосподарської діяльності в розмірі 4,0 тис. грн. на 1 га оброблюваних сільськогосподарських угідь;
- спеціальної бюджетної дотації у розмірі 7,0 тис. грн. на утримання корови усіх напрямів продуктивності;
- спеціальної бюджетної дотації у розмірі 2,0 тис. грн. на утримання маточного поголів'я кіз та овець.

Підтримка надаватиметься лише сільськогосподарським товаровиробникам, що зареєстровані в Державному аграрному реєстрі [75].

Державний аграрний реєстр (ДАР) – це сучасна електронна платформа, створена для об'єднання, систематизації та аналізу інформації про всіх учасників аграрного ринку України. Цей інструмент покликаний спростити взаємодію між державою, бізнесом та громадянами в аграрному секторі.

Умова щодо обов'язковості внесення отримувача гранту до ДАР може створити певні перешкоди для малих сільськогосподарських виробників при отриманні фінансування через такі причини:

- недостатню поінформованість потенційних отримувачів фінансування про можливості ДАР;
- можливі збої в роботі системи, труднощі з оформленням документів в електронному вигляді;
- недостатню кількість інформації про програми підтримки.

Поінформованість малих сільськогосподарських формувань (МСФ) про грантові програми є ключовим фактором для їх успішного розвитку. Оскільки доступ до фінансових ресурсів часто є одним з найбільших викликів для МСФ, ефективна комунікація про наявні можливості фінансування є вкрай важливою.

Таблиця 3.5

Стратегії підвищення поінформованості малих сільськогосподарських формувань в аграрному секторі економіки України*

Вид стратегії	Інструменти впровадження
Створення єдиної інформаційної платформи	<p>Створення веб-порталу: розробка спеціалізованого веб-порталу, де буде зібрана вся актуальна інформація про грантові програми, вимоги до учасників, терміни подачі заявок тощо.</p> <p>Створення мобільного додатку: створення мобільного додатка для зручного доступу до інформації з будь-якого місця знаходження.</p>
Проведення інформаційних кампаній	<p>Семінари та тренінги: організація семінарів та тренінгів для фермерів, на яких фахівці роз'яснюють тонкощі написання грантових заявок, вимоги до проектів та особливості різних грантових програм.</p> <p>Роздруківки та брошури: розповсюдження інформаційних матеріалів серед МСФ.</p> <p>Відеоролики: створення коротких відеороликів, які простою мовою пояснюють, як отримати грант.</p>
Співпраця з місцевими органами влади	<p>Залучення місцевої влади до інформування фермерів про грантові можливості.</p> <p>Проведення інформаційних заходів на рівні сіл та селищ.</p>
Залучення аграрних асоціацій та кооперативів	<p>Спільні заходи: організація спільних заходів з аграрними асоціаціями та кооперативами для інформування їхніх членів.</p> <p>Розсилка новин: регулярна розсилка інформаційних бюлетенів з новинами про грантові програми.</p>
Використання соціальних мереж	<p>Створення сторінок: створення сторінок у популярних соціальних мережах (Facebook, Instagram, YouTube) для розповсюдження інформації про гранти.</p> <p>Таргетована реклама: запуск таргетованої реклами для охоплення цільової аудиторії.</p>
Співпраця зі ЗМІ	<p>Публікації в газетах та журналах: розміщення статей про грантові програми в місцевих газетах та журналах.</p> <p>Виступи на радіо та телебаченні: запрошення експертів для виступів у програмах, присвячених аграрній тематиці.</p>

*Джерело: побудовано автором

Крім недостатньої поінформованості, до перешкод в отриманні грантового фінансування для МСФ також можна віднести:

1. Складність процедури. Заповнення заявки на грант може бути складним процесом, який вимагає знання англійської мови та підготовки великого пакету документів.

2. Конкуренцію. Кількість заявок на гранти зазвичай перевищує кількість доступних коштів.

3. Високі вимоги до проектів. Часто грантодавці висувають високі вимоги до інноваційності проектів, що ускладнює отримання фінансування для традиційних сільськогосподарських підприємств.

До заходів, що допоможуть подолати перешкоди в отриманні грантового фінансування можна віднести:

1. Спрощення процедури подачі заявок. Розробити прості та зрозумілі форми заявок, надавати консультаційну підтримку фермерам.

2. Надання технічної допомоги. Допомогати фермерам розробляти бізнес-плани, готувати заявки на гранти.

3. Створення мережі державних консультантів. Залучати до роботи з фермерами досвідчених консультантів, які допоможуть їм впоратися з усіма етапами отримання гранту.

4. Підтримка створення кооперативів. Сприяти створенню кооперативів, які мають більше шансів отримати фінансування.

Створення мережі державних консультантів – це важливий крок для підвищення ефективності та конкурентоспроможності малих сільськогосподарських формувань. Консультанти можуть надавати фермерам необхідну інформацію, допомагати у розробці бізнес-планів, впровадженні нових технологій та отриманні доступу до фінансових ресурсів.

Ідея створення мережі державних консультантів в аграрному секторі України є вкрай актуальною та перспективною. Вона спрямована на вирішення низки проблем, з якими стикаються українські аграрії, та сприяння розвитку сільського господарства.

Таблиця 3.6

Заходи для створення мережі державних консультантів для малих сільськогосподарських формувань*

Вид заходу	Зміст заходу
Юридичне оформлення	<p>Розробка нормативно-правової бази: створення чітких правил та процедур для функціонування мережі консультантів, визначення їхніх повноважень, обов'язків та відповідальності.</p> <p>Реєстрація консультантів: розробка механізму реєстрації та сертифікації консультантів, що відповідають певним критеріям.</p>
Відбір та навчання консультантів	<p>Визначення критеріїв відбору: визначити необхідні знання, навички та досвід для консультантів (агрономія, економіка, маркетинг, фінанси).</p> <p>Проведення конкурсного відбору: організація конкурсу для відбору найкращих кандидатів.</p> <p>Навчання консультантів: розробка та проведення навчальних програм з актуальних питань сільського господарства, бізнес-планування, маркетингу, фінансів, грантових програм тощо.</p>
Створення регіональних центрів	<p>Розподіл відповідальності: розподілити відповідальність за надання консультаційних послуг між регіональними центрами.</p> <p>Матеріально-технічне забезпечення: забезпечити центри необхідним обладнанням (комп'ютери, інтернет, засоби зв'язку) та інформаційними матеріалами.</p>
Розробка інформаційних матеріалів	<p>Створення методичних посібників: розробка посібників з різних аспектів ведення сільського господарства, адаптованих до потреб МСФ.</p> <p>Розробка інтерактивних матеріалів: створення онлайн-курсів, відеоматеріалів та інших інтерактивних ресурсів для навчання фермерів.</p>
Створення єдиної інформаційної платформи	<p>Веб-портал: розробка веб-порталу, де фермери зможуть знайти інформацію про консультантів, записатися на консультацію, отримати доступ до навчальних матеріалів.</p> <p>Мобільний додаток: створення мобільного додатка для зручного доступу до інформації з будь-якого місця.</p>
Співпраця з іншими організаціями	<p>Аграрні асоціації: співпраця з аграрними асоціаціями для розповсюдження інформації про послуги консультантів.</p> <p>Науково-дослідні інститути: залучення науковців для розробки нових технологій та методик.</p> <p>Фінансові установи: співпраця з банками та іншими фінансовими установами для надання кредитів та інших фінансових послуг фермерам.</p>
Оцінка ефективності роботи мережі	<p>Збір зворотного зв'язку від фермерів: регулярне опитування фермерів для оцінки якості наданих послуг.</p> <p>Аналіз фінансових показників МСФ: порівняння фінансових показників МСФ, які отримали консультаційні послуги, з показниками інших фермерів.</p> <p>Моніторинг впровадження рекомендацій: контроль за тим, як фермери використовують отримані знання та рекомендації.</p>

*Джерело: побудовано автором

ВИСНОВКИ

1. Підприємницька діяльність охоплює будь-які види діяльності, що мають на меті забезпечення підприємцеві прибутку.

Більшість науковців у своїх визначеннях поняття «підприємницька діяльність» використовують такі характерні риси даної категорії як:

- наявність ризику, пов'язаного з отриманням збитків, недоотриманням запланованого прибутку чи втратою активів тощо;
- прагнення одержати прибуток, що є не лише джерелом винагороди для підприємця, а й джерелом розвитку його підприємницької діяльності;
- здійснення підприємницької діяльності за умови обмежених ресурсів;
- спрямовання підприємницької діяльності на задоволення суспільних потреб у товарах, роботах та послугах;
- основа підприємницької діяльності - інновації.

2. До основних особливостей підприємницької діяльності, що були виділені під час дослідження відносять:

- системність, оскільки вона базується на регулярній, а не одноразовій основі;
- ініціативність та самостійність, оскільки підприємець є генератором ідеї для бізнесу, визначає його напрямки та цілі та несе відповідальність за свої рішення;
- ризиковість, що пов'язано з невизначеністю результатів підприємницької діяльності;
- орієнтація на результат, оскільки основною метою підприємницької діяльності є отримання прибутку;
- інноваційність, оскільки підприємці завжди прагнуть до впровадження нових продуктів, послуг або технологій та можуть швидко адаптуватись до змін;
- соціальна відповідальність, оскільки підприємці прагнуть досягти балансу між економічними інтересами та соціальними цінностями;

- гнучкість, що пов'язано із здатністю швидко адаптуватися до змін ринку та конкуренції;
- креативність, оскільки підприємці здатні генерувати нові ідеї та нестандартні рішення.

3. Для оцінки умов підприємницької діяльності використовується поняття «підприємницьке середовище», яке формується державою в межах соціально-економічних відносин.

Більшість дослідників визначають підприємницьке середовище як наявність умов, ключових чинників, створених поступово та цілеспрямовано суспільством, що впливають на розвиток та функціонування підприємницьких структур, в межах окремого процесу, або в цілому.

4. На основі аналізу поглядів науковців на методи державного регулювання було виділено прямі та непрямі методи. До прямих методів віднесено правові та адміністративні, а до непрямих – фінансово-економічні та соціально-психологічні.

5. В нинішніх умовах суб'єкти підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки зазнають впливу воєнних дій, страждають від здорожчання логістики через блокування портів, мінування полів, пошкодження сільськогосподарської техніки, окупації території та незаконного вивезення зерна.

За даними Державної служби статистики України у 2022 р. порівняно з 2018 р. відбулося скорочення кількості діючих суб'єктів господарювання в сільському господарстві України на 30,5%.

Найбільшого скорочення зазнала діяльність, пов'язана з вирощуванням рису, де відбулося зниження кількості суб'єктів підприємницької діяльності на 75,8%. Це пояснюється тим, що традиційними регіонами вирощування цієї культури в Україні був Крим та частково окупований південь. В результаті анексії Криму було втрачено близько половини посівних площ рису.

З початку 2013 р. в Україні виробляли сільськогосподарську продукцію 55,8 тис. підприємств різних організаційно-правових форм, з них 73,0%

становили фермерські господарства, 14,5% - господарські товариства, 7,5% - приватні підприємства, 1,5% - виробничі кооперативи, 0,5% - державні підприємства, 3,0% - підприємства інших форм господарювання.

Фермерські господарства були та залишаються домінуючою формою господарювання в аграрному секторі економіки України. Вони становлять від 70 до 75% у загальній кількості діючих сільськогосподарських підприємств.

У 2023 рр. кількість зареєстрованих фермерських господарств становила 50126 одиниць, проте діючими були лише 50,6% від зареєстрованих, що є негативним явищем.

Кооперативи займають незначну частку серед юридичних осіб - суб'єктів підприємницької діяльності. Станом на 2023 р. було зареєстровано в Україні 965 сільськогосподарських виробничих кооперативи та 1229 - сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Проте, працювало у 2023 р. лише 32,5% від зареєстрованих с/г виробничих кооперативів, та 8,3 % с/г обслуговуючих кооперативів.

Протягом 2022-2023 рр. також зросла кількість зареєстрованих фізичних осіб – підприємців в сільському господарстві України на 22,2%.

Найбільше фізичних осіб – підприємців було зареєстровано за таким видом економічної діяльності як вирощування зернових культур (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур. На 1.07.2024 р. вони становили 11582 одиниці, що на 24,4% більше, ніж станом на липень 2022 р.

6. За інформацією державної служби статистики України, основними суб'єктами підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України виступають підприємства, які поділяються на великі, середні та малі, в т.ч. мікропідприємства.

У структурі діючих підприємств в сільському господарстві України найбільшу частку займають мікропідприємства, які становили у 2022 р. 84,8% малих підприємств. Їх кількість, порівняно з 2019 р., знизилась на 38%. У 2022 р. також зменшилась кількість малих підприємств на 34,8% та середніх підприємств – на 24,6% порівняно з 2019 р., проте зросла кількість

великих – на 14,7%. Такі зміни можна пояснити умовами воєнного стану та більшими можливостями щодо виживання у великих підприємств порівняно з малими та середніми.

Із загальної кількості діючих підприємств в сільському господарстві України в 2023 р. найбільше займалось вирощуванням однорічних і дворічних культур (44,4%), а також вирощуванням зернових культур (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур (43,4%),

7. З метою дослідження внутрішнього підприємницького середовище було проаналізуємо результати господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників різних організаційно-правових форм.

У 2022 р. на 17% збільшився обсяг виробленої продукції (товарів, послуг) в грошовому виразі сільськогосподарськими підприємствами в Україні порівняно з 2019 р. та обсяг реалізованої продукції на 21,3%, що можна пояснити значним зростанням цін на сільськогосподарську продукцію у 2022 р.

Найбільше зростання (на 35,6%) виробництва продукції простежується у великих підприємств, а найнижче (на 2,7%) у середніх. Схожа тенденція спостерігається також щодо реалізації продукції. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) найбільше зріс у великих підприємств (на 50,4%), а найменше – у середніх (на 10,2%).

У 2023 р. спостерігалось зниження цін порівняно з 2022 р. на таку с/г продукцію як: культури зернові та зернобобові, насіння культур олійних та культури овочеві. Таку ситуацію можна пояснити значним зростанням валового збору за всіма групами сільськогосподарських культур, що перевищило у 1,5 – 3 рази потреби внутрішнього споживання.

У 2022 р. виробничі витрати на одиницю виробленої продукції значно зросли для усіх сільськогосподарських культур крім ріпаку. Головною причиною зростання витрат був високий рівень інфляції та підвищення цін

на фактори виробництва через ускладнення логістики та розрив усталених ланцюгів постачання.

У 2022 р. також спостерігалось зростання на 25,3% витрат на персонал в суб'єктів мікропідприємництва (з кількістю зайнятих до 9 осіб) та скорочення лише на 0,94% цих витрат у суб'єктів великого підприємництва (з кількістю зайнятих від 250 осіб і більше). Скорочення витрат на персонал у суб'єктів великого підприємництва можна пояснити зниженням кількості зайнятих працівників в сільському господарстві України у 2022 р. порівняно з 2019 р. на 19,2% через зменшення посівних площ під зерновими та зернобобовими культурами на 20,5%, цукровим буряком на 17,1%, соняшником на 10,7%, оскільки в цьому секторі працює більше 87,8% підприємств. Зростання ж витрат на персонал у суб'єктів мікропідприємництва пояснюється незначним зменшенням посівних площ під овочевими культурами, вирощуванням яких займаються в основному суб'єкти мікропідприємництва, та значними інфляційними процесами в економіці, що спричинили підвищення мінімальної заробітної плати.

У 2022 р. продукція галузі рослинництва у структурі сільськогосподарської продукції становила 78,2%, а продукція галузі тваринництва лише 21,8%, що пояснюється більш сприятливими умовами для розвитку галузі рослинництва в країні. Найбільшу частку в продукції рослинництва займали зернові та зернобобові культури (32,3%) та технічні культури (30,0%), а в продукції тваринництва – вирощування сільськогосподарських тварин (11,9%) та виробництво молока (6,5%).

8. В Україні існують такі джерела державної підтримки сільськогосподарських виробників як:

- пряма бюджетна підтримка у вигляді субсидій та дотацій;
- податкові пільги;
- державне втручання в ціноутворення через обмеження експорту або імпорту.

Пряма державна підтримка включає видатки, що передбачені в Державному бюджеті України за бюджетною програмою «Фінансова підтримка сільгоспвиробників». Вона надається у вигляді субсидій або дотації з Державного та місцевих бюджетів України.

З 2020 р. відбулося зменшення видів програм державної підтримки, проте зросло фінансування за програмою «Фінансова підтримка сільгоспвиробників» як в цілому, так і на одного отримувача. Скоротилося в 4,5 рази фінансування за програмою «Надання кредитів фермерським господарствам (УДФ)» та його розмір на 1 отримувача.

У 2021 р. спостерігалось зростання на 17,5% прямої підтримки сільгоспвиробників, а з 2022 р. простежувалась тенденція значного скорочення даної підтримки. У 2023 р. вона планувалась на рівні 201,0 млн. грн, але була профінансована лише на 5,35% у зв'язку з відсутністю фінансових ресурсів.

З 1998 р. податкові пільги були основним джерелом державної непрямой підтримки суб'єктів підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України. З прийняттям Податкового кодексу України для сільськогосподарських товаровиробників запроваджено спрощену систему оподаткування, що передбачає сплату єдиного податку платниками 4 групи, до яких відносяться юридичні особи, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75%. Крім вище наведеного до 2017 р. для сільськогосподарських товаровиробників діяв спеціальний режим оподаткування ПДВ в сільському господарстві.

9. Для успішного розвитку аграрного сектору необхідний комплексний підхід, який включає в себе державну підтримку, інновації, підвищення кваліфікації аграріїв, розвиток інфраструктури та соціальну складову.

Державна підтримка аграрного підприємництва є важливим інструментом для забезпечення продовольчої безпеки країни, розвитку сільських територій та підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору. До основних її

видів було віднесено: фінансову, інфраструктурну, підтримку інновацій та технологій, експорту, розвитку сільських територій та ін.

Оскільки, повноцінна державна підтримка підприємництва в аграрному секторі економіки України можлива лише після завершення війни, було сформульовано заходи з відновлення аграрного сектору економіки України в післявоєнний період та розподілено їх за періодами виконання.

10. З метою підвищення конкурентоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України запропоновано використовувати вертикальну, або горизонтальну інтеграцію, наведено переваги та ризики кожної, а також шляхи мінімізації ризиків.

11. Для забезпечення доступу малих сільськогосподарських формувань до грантового фінансування запропоновано впровадити п'ять видів стратегій підвищення поінформованості малих сільськогосподарських формувань в аграрному секторі економіки України, а також створити мережу державних консультантів для малих сільськогосподарських формувань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрний сектор України у 2023 році: складові стійкості, проблеми та перспективні завдання. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/ahramnyy-sektor-ukrayiny-u-2023-rotsi-skladovi-stiykosti-problemy-ta>
2. Агровигляд Україна 2024-2033. Центр досліджень продовольства та землекористування. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/03/Agroviglyad-2024-2033.pdf>
3. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу. Київ : КНЕУ, 2013. 779 с.
4. Антонюк Д.А., Бухаріна Л.М. Онищенко О.А., Шишкін В.О. Підприємництво в сучасних умовах розвитку України. Запоріжжя, 2018. 428 с.
5. Ануфрієва О. Л., Пальчевська Т. Г., Лагоцька Г. М. Підприємницька діяльність. Навчальний посібник. / За науковою ред. О. Л. Ануфрієвої/ Івано-Франківськ, «Лілея-НВ», 2014. 304 с.
6. Бавико О. Є. Необхідність державного регулювання підприємництва та механізми його здійснення. Ефективна економіка. 2017. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5985>.
7. Бажал Ю.М., Бакушевич І.В., Венесаар У. та ін. Інноваційне підприємництво: креативність, комерціалізація, екосистема : навч. посіб. для вищих навч. закладів / за ред. д-ра екон. наук проф. Бажала Ю.М. Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2015. 278 с.
8. Балицька Д. О., Павлюк С. І. Державне регулювання підприємницької діяльності в Україні. 2023. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/16568/1/256-258.pdf>.
9. "Біле золото" півдня. Де і як вирощують рис в Україні. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/10/22/678949/>
10. Букацелі А. В. Креативне підприємництво як ресурс економіки. Ефективна економіка. 2018. № 6. URL:

<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6426> (дата звернення: 27.08.2024).

11. Валінкевич Н.В. Основи підприємництва. Житомир : ЖДТУ, 2019. 493 с.

12. Вдовичак Т. Сутність підприємництва та його роль у економічному розвитку держави. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/38490/2/FMZKPNES_2022_Vdovychak_T-The_essence_of_entrepreneurship_60-62.pdf

13. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.

14. Виробництво м’яса птиці. URL: <https://harch.tech/2024/02/09/vyrobnyctvo-mjasa-ptyci/>

15. Витрати на персонал суб’єктів господарювання за видами економічної діяльності з розподілом за кількістю зайнятих працівників у 2017-2022 роках. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

16. Воротін В. Є. Макроекономічне регулювання в умовах глобальних трансформацій : монографія / В. Є. Воротін. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 392 с.

17. В Україні стали більше виробляти та споживати м’яса. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/12/11/707570/>

18. Говорушко Т.А., Буняк В.Л. Підприємницьке середовище та його вплив на розвиток малого підприємництва в Україні. 2012. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dfb2c707-db0f-4c3a-8bd5-532dbdb20ca6/content>.

19. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

20. Говорушко Т.А. Мале підприємництво у Харчовій промисловості України: [монографія] / Т.А. Говорушко. К.: НУХТ, 2007. 391 с.

21. Гудзь Ю.Ф. Підприємницьке середовище та його вплив на ефективність господарської діяльності малих підприємств (на прикладі харчової промисловості Волинської області) : дис. канд. екон. наук: 08.00.04 / Гудзь Юрій Федорович; Національний ун-т харчових технологій. К., 2011. 266 с.
22. Данкевич А.Є. Формування та ефективність функціонування агрохолдингів : дис. д-ра. екон. наук. : 08.00.04. Київ, 2012. 458 с.
23. Державний веб-портал бюджету для громадян. Видатки. Міністерство фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/open-budget-webportal>
24. Державний контроль у сфері господарської діяльності. URL: <http://surl.li/jzcukm>
25. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.
26. Енциклопедія державного управління: у 8 томах/ Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К.: НАДУ, 2011.: Т. 4: Галузеве управління / наук.-ред. колегія: М. М. Іжа (співголова), В. Г. Бодров (співголова) та ін. 2011. 648 с.
27. Жигір А.А. Сутність підприємництва та чинники його економічного розвитку. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 20. С. 28–33.
28. Жнива-2023: В Україні намолочено 79,2 млн т нового врожаю / Міністерство аграрної політики та продовольства України. 2023. 29 груд. URL: <https://minagro.gov.ua/news/zhniva-2023-v-ukrayini-namolocheno-792-mln-...>
29. Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України» № 1789-VIII від 20.12.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1789-VIII?lang=uk#Text>
30. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо спрощеної

системи оподаткування, обліку та звітності» № 4014-VI від 04.11.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4014-17#Text>

31. Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» № 963-IV від 19.06.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text>

32. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» № 1877-IV від 24.06. 2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text>

33. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» №755-IV від 15.05.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>

34. Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» № 2806-IV від 06.09.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-15#Text>

35. Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» №1160-IV від 11.09.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text>

36. Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» №222-VIII від 02.03.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19>

37. Закон України «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» № 2157-III від 21.12.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2157-14#Text>

38. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» № 2982-IV від 18.10.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2982-15#Text>

39. Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» № 877-V від 05.04.2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>

40. Закони України «Про особисте селянське господарство» № 742-IV від 15.05.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15#Text>
41. Закон України «Про охорону земель» № 962-IV від 19.06.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text>
42. Закон України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)» № 899-IV від 5.06.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/899-15#Text>
43. Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» № 4618-VI від 22.03.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>
44. Закон України «Про фермерське господарство» №973-IV від 19.06.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text>
45. Закон України «Про фіксований сільськогосподарський податок» № 320-XIV від 17.12.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/320-14#Text>
46. Звіт по фактично виплаченим коштам. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/pidtrimka/zvit-shchodo-otrimuvachiv-derzhavnoyi-pidtrimki-v-galuzi-apk?v=61c04b8439d5f>
47. Карпюк Г.І. Основи підприємництва. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/2021/04/19/Osnovy%20pidpryyemnytstva.pdf>
48. Качан Є. П. Принципи та методи формування регіональної політики ринку праці. Зайнятість та ринок праці: Міжвідом. наук. зб. К., 2001. Вип. 15. С. 3–16.
49. Кількість активних підприємств за організаційно-правовими формами господарювання з розподілом за ознакою статі керівника. Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/kap/arh_kap_opg_osk_u.html

50. Кількість діючих суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності (2010-2022). Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

51. Кількість зайнятих працівників на підприємствах за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

52. Кількість зареєстрованих фізичних осіб-підприємців за видами економічної діяльності. Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/edrpoj/ukr/EDRPU_2023/fop_kved/arh_kzf_kved_23.htm.

53. Кількість зареєстрованих юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання з розподілом за ознакою статі керівника. Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/edrpoj/ukr/EDRPU_2024/ks_opfg/arh_ks_opfg_24.htm.

54. Кількість підприємств за їх розмірами за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

55. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

56. Кредісов В.А. Підприємництво в Україні: суть, типи та умови формування / В.А. Кредісов, К.: Знання України, 2003. 68 с.

57. Кука Х.Р., Чала Н.Д. Теоретичні засади розуміння категорії креативного підприємництва. Київський економічний науковий журнал. 2023. №1. С. 22–29.

58. Кучеренко В.Р., Бутенко А.І. Економіка і планування бізнесу. Наукове видання. Одеса, 2004. 458 с.

59. Латинін М.А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання: монографія. Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2006. 320 с.
60. Левицький В. О. Державне регулювання підприємницької діяльності. Формування механізму зміцнення конкурентних позицій національних економічних систем у глобальному, регіональному та локальному вимірах : мат. ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 5 листопада 2022 р.). Тернопіль: ФОП Паляниця В.А. 2022. С. 73-75. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/39256/2/FMNESCPS_2022_Levytskyi_VState_regulation_of_business_73-75.pdf.
61. Ливч Д. Нове обличчя українського підприємництва. Як війна вплинула на малий та середній бізнес у різних регіонах України? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/29/690937/>
62. Лопатинський Ю.М., Мельник О.І. Особливості трансформації структури аграрного сектору економіки України. Агросвіт. 2013. №18. С. 3–10. URL: <https://econom.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/10/melnyk-3.pdf>.
63. Марченко В.М. Основи підприємницької діяльності. Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського, 2022. 516 с.
64. Мордвінов О. Г. Управління аграрним природокористуванням в умовах ринкової трансформації : монографія / О. Г. Мордвінов. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. 344 с.
65. Небава М.І. Економіка та організація виробничої діяльності підприємства. Вінниця : ВНТУ, 2011. 117 с.
66. Нікітенко К.С. Підприємницька діяльність: аспекти, тенденції і перспективи розвитку в умовах пандемії. Ефективна економіка. 2021. № 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2021/104.pdf.
67. Обсяг виробленої продукції (товарів, послуг) підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

68. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
69. Овочі «борщового набору» в Україні: дефіциту не очікується, проте імпорт можливий. Kurkul. 2023. 6 груд. URL: <https://kurkul.com/spetsproekty/1523-ovochi-borschovogo-naboru-v-ukrayi...>
70. Огляд державної підтримки в АПК України. Київська школа економіки. 2021. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/10/State-support-review-20211009.pdf>
71. Осадчук В.В. Суб'єкти підприємницької діяльності в умовах сучасного інституційного середовища. 2009. URL: <http://repository.vsau.org/getfile.php/2654.pdf>.
72. Петришин Л. П. Економічна поведінка сільськогосподарських підприємств у мінливому середовищі розвитку: монографія. Львів: Сполом, 2021. 442 с.
73. Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
74. Понедільчук Т., Приходько Т. Теоретичні підходи до формування середовища розвитку підприємництва. Економічний дискурс. 2022. Випуск 3-4. С. 50–60.
75. Рекомендації комітетських слухань на тему: «Державна підтримка аграрного сектору 2024. Державні та недержавні фонди і механізми» від 18.03.2024, протокол № 144. URL: <https://komagropolit.rada.gov.ua/documents/sluhannja/75427.html>.
76. Риковська О., Фраєр О., Михайленко О. Аналіз стану сільського господарства України та імплементація нормативно-правових актів ЄС, дотичних до аграрних та довкіллевих питань. Київ: ГО "Екодія", 2024. 22 с.

77. Рослинництво. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
78. Русанюк В. В. Державне регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі. Економіка АПК. 2021. № 1. С. 94-102. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101094>
79. Саблук П.Т. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє. Науково-популярні нариси у трьох томах. Київ : Інститут аграрної економіки, 2001. Т. 2: Аграрна економіка в умовах демократичного державотворення. 484 с.
80. Саблук П.Т. Основні напрями розвитку високоефективного агропромислового виробництва в Україні. Економіка АПК. 2002. № 7. С. 10.
81. Селіванов В.Л., Опалько В.В. Особливості середовища розвитку підприємництва в Україні. Ефективна економіка. 2018. № 12 URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/203.pdf
82. Середні ціни продукції сільського господарства, реалізованої підприємствами. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
83. Сільське господарство в умовах воєнного часу: другий рік боротьби за виживання. УКАБ. 2023. 08 груд. URL: https://www.ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/silske_gospodarstvo_v_umova...
84. Сментина С.В. Економіка та організація підприємницької діяльності. Київ : ФОП Гуляєва В.М., 2019. 320 с.
85. Термоса І.О. Аспекти формування підприємницького середовища в аграрному секторі економіки України. Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор». 2020. Випуск 3 (59). С. 53–60. URL: http://www.business-navigator.ks.ua/journals/2020/59_2020/11.pdf/
86. Ткаченко Т.П. Особливості формування підприємницького середовища в Україні у пострадянський період. Актуальні проблеми економіки. 2005. № 9 (63). С.128-135.

87. Ткаченко Т.П., Кавтиш О.П. Підприємницьке середовище функціонування малого бізнесу в Україні. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/47215792.pdf>
88. Ткачук О.М. Креативність у підприємницькій діяльності. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Випуск 7. С. 500–503.
89. Указ Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» № 727/98 від 03.07.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/727/98#Text>
90. Україна у цифрах 2022. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. 2023. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/08/zb_Ukraine_in_figures_22.pdf
91. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
92. Черкаська В. В. Форми та методи державного регулювання розвитку аграрного сектору. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 18. С. 70–73. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/18_2017/15.pdf
93. Чуєнко В.І., Кузьмич А.А. Актуальні проблеми та перспективи реформування державного регулювання підприємницької діяльності в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. №5. С.91-95. URL: http://lsey.org.ua/5_2020/22.pdf
94. Швед В.В., Омельченко О.В., Таран О.А. Сутність та особливості підприємницької діяльності. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2024. Том 35 (74). № 1. С. 27–34.
95. Шибаніна О. Особливості діяльності аграрного підприємництва в умовах децентралізації. Науковий вісник Полісся. 2023. (2 (25)). С. 46–58. URL: [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2022-2\(25\)-46-58](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2022-2(25)-46-58)
96. Commission of the European Communities. Green Paper Entrepreneurship in Europe. EUR-Lex. europa.eu URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2003:0027:FIN:EN:PDF>

97. Gartner W. A conceptual framework for describing the phenomenon of new venture creation. *Academy of Management Review*. 1985. № 10 (4). P. 696–706. DOI: <https://doi.org/10.5465/amr.1985.4279094>.

98. Gartner W. «Who Is an Entrepreneur?» Is the Wrong Question. *American Journal of Small Business*. 1989. № 13 (2). P. 47–87. URL: https://www.researchgate.net/publication/237360637_'_Who_Is_an_Entrepreneur_Is_the_Wrong_Question.